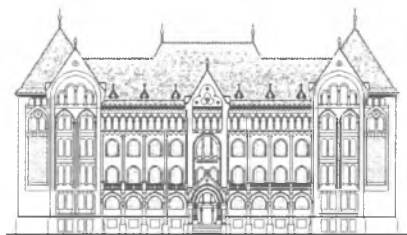


LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK

HETVENHARMADIK ÉVFOLYAM
1-2. SZÁM

Tusor Péter



MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
BUDAPEST, 2002

TARTALOM

Ad honorem Johannis Varga

Közlemények

SZABAD GYÖRGY: Kossuth a „honoratorok” esélyeiről (1833–1843)	7
MOLNÁR ANDRÁS: Deák Ferenc követté választása 1833-ban	13
ERDMANN GYULA: A Ráday-ügy, 1839	33
MISKOLCZY AMBRUS: Gyulay Lajos bizonyosságai és kétségei a népek tavaszán	49
D. TÓTH BÉLA: Az októberi diploma és Kolozs megye újjászervezése 1861-ben	73
LAKOS JÁNOS: A Magyar Országos Levéltár feladatkörének és szerve- zeti helyének változásai 1875–1995	101

Forrásközlések

C. TÓTH NORBERT: Vingárti Geréb Péter országbíró ítéletlevele 1498-ból . .	131
VÁRKONYI GÁBOR: Edward Barton konstantinápolyi angol követ jelentése az 1596. évi szultáni hadjáratról	177
TUSOR PÉTER: Lippay György egri püspök (1637–1642) jelentése Felső-Magyarország vallási helyzetéről (Archivio Santacroce)	199
KATONA CSABA: Adatok a Lánchíd újjáépítésének történetéhez (1947–1949) . .	243
RING ORSOLYA: A Nemzeti Színház elhelyezésének kérdése 1960–1971 között	265

Irodalom

Városok az Alföldön a 14–16. században. Szerkesztette.: BLAZOVICH LÁSZLÓ. Szeged, 2002. (Ism.: BATÓ SZILVIA)	291
OBORNI TERÉZ: Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556. Budapest, 2002. (Ism.: LACZLAVIK GYÖRGY)	294
DÁVID ZOLTÁN: Az 1598. évi házősszeírás. Szerkesztette: JENEY ANDRÁSNÉ. A bevezetőt írta, sajtó alá rendezte és kiegészítette: DÁVID GÉZA. Budapest, 2001. (Ism.: MOLNÁR ANTAL)	299
KOLTAI ANDRÁS: Adam Batthyany und seine Bibliothek. Bibliothe- ken in Güssing im 16. und 17. Jahrhundert. Eisenstadt, 2002. (Ism.: DOMINKOVITS PÉTER)	302
BÉL MÁTYÁS: Sopron vármegye leírása I. — Descriptio comitatus Semproniensis I. Szerkesztette: KINCSES KATALIN MÁRIA. Sopron, 2001. (Ism.: REISZ T. CSABA)	305
Mária Terézia hadvezére. Válogatás Hadik András tábornaszemély Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irataiból. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: FARKAS GYÖNGYI. Budapest, 2000. (Ism.: KULCSÁR KRISZTINA) . . .	310
Kedves, jó Kádár elvtárs! Válogatás Kádár János levelezéséből 1954– 1989. Budapest, 2002. Szerkesztette: HUSZÁR TIBOR. (Ism.: MAJTÉNYI GYÖRGY)	318

Beszámoló

GECSÉNYI LAJOS: A Magyar Országos Levéltár 2001. évi tevékenysége . . . 321

Krónika

A Pro Archivio Regni-, Pauler Gyula- és Széchényi Ferenc-díj 2002. évi díjazottjai . . . 341

TUSOR PÉTER

LIPPAY GYÖRGY EGRI PÜSPÖK (1637–1642) JELENTÉSE FELSŐ- MAGYARORSZÁG VALLÁSI HELYZETÉRŐL* (Archivio Santacroce)

The Report of György Lippay, Bishop of Eger (1637–1642), on the state of religious life in Upper Hungary. The recent announcement presents the critical edition of the earliest *ad limina* report issued by the Episcopate of Eger around 1641–42. The report provides the Holy See with detailed information on the chances and problems of the organisation of the Hungarian Catholic community. Among other matters it deals with the pastorate of Catholic people, analyses the possibility of a fusion with the Eastern Orthodox community, details the possible methods of converting Protestants realising the limited advantages of forced conversion. The Bishop of Eger expects Catholicism to become the majority religion through the establishment of a complex institutional system. For this purpose he wants to enlarge the Jesuit College of Ungvár (*Užhorod*) by adding a seminary and a boarding-house for young laic nobles. According to his plans the recruitment of young pastors could have been the task of this institution, while the reinforcement of the clerical elite should have been ensured by a seminary for 20 students attached to the University of Vienna. However, the Holy See did not provide financial support for the establishment of this network of institutions, thus only the Vienna seminary could start its work at the time while the other institutions were founded in Kassa (*Košice*) decades later.

Bevezetés

A kora újkori pápai centralizáció a hagyományos egyházszervezet által felügyelt területek viszonyairól rendszeres és hivatalos formában a *relationes status diocesis* nyújtotta információk alapján alkotott magának képet: dönthetett a szükséges változtatásokról, esetleges közreműködéséről. Az *ad limina* jelentések a modern történelemtudomány számára is használható információkat tartalmaznak. Többé-kevésbé azonos szempontrendszer szerint, rendszeresen és évszázadokon átívelő perspektívában nyújtanak adatokat egy adott régió vallási, művelődési, demográfiai stb. viszonyairól.¹

Jelentőségüket a kiterjedt nemzetközi kutatás mellett a magyar történetírás is felismerte. Néhány fontosabb jelentés már a 19. század végén napvilágot látott.²

* Legutóbbi római kutatásaimat a Faludi Ferenc Akadémia ösztöndíja, valamint a Római Magyar Akadémia támogatta. Közleményem OTKA posztdoktori programom (D-38481) keretében készült.

¹ Az *ad limina* látogatások alkalmával benyújtott püspöki jelentések diplomatikája az idevágó teljes szakirodalom felsorolásával: VICENTE CÁRCEL ORTÍ: Estudio histórico-jurídico sobre la visita ad limina Apostolorum. *Relaciones sobre el estado de las diócesis Valencianas I–III*. Ed. MILAGROS CÁRCEL ORTÍ–VICENTE CÁRCEL ORTÍ. Valencia, 1989. I. 21–212. Egy másik, szintén mintaszerű publikáció: LE DIÖCESI suburbicarie nelle „visite ad limina” dell’Archivio Segreto Vaticano. Ed. MARIA CHIABÒ–CONCETTA RANIERI–LUCIANA ROBERTI. Roma, 1988. (Collectanea Archivi Vaticani, 22.). — A missziós területekről talán még nagyobb súllyal estek latba a különféle vizitációs beszámolók. PL.: BORSA IVÁN–TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: Benlich Máté belgrádi püspök jelentése a török hódoltság katolikusairól 1651–1658. *Levéltári Közlemények* (= *LK*), 50. (1989) 83–142.

² Néhány fontosabb munka: TELGÁRTI LIPÓT: Informatio Georgii Szeleptsényi Primatis Hungariae Archi-Eppi Strigoniensis Romano Pontifici data de periculoso Statu Religionis Catholicae in Hungaria circa Annum MDCLXXXIV. *Magyar Sion*, 6. (1868) 522–527., 597–604., 680–683., 760–763., 843–845., 921–923. HODINKA ANTAL: *Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökök történetéből*. Bp., 1898. 103–114. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 17/3.). HUSZÁR KÁROLY: A Visitatio Liminum. *Hittudományi Folyóirat*, 15. (1904) 480–539 és 696–752.

Majd Vanyó Tihamér OSB 1933-ban publikálta klasszikus munkáját *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850* címmel.³ Az impozáns forráskiadvány számba vette az addigi eredményeket és a jelzett évkörön belül a teljesség igényével publikálta — hol kivonatokban, hol az eredeti szöveget hozva — a még feltáratlan jelentéseket.⁴ A ránk maradt relációk számát ekkor 101-ben állapította meg,⁵ majd kutatásait több évtizedes kihagyással folytatta. A korábban mellőzött belgrádi missziópüspökök öt 17. századi „információját” éppen e folyóirat hasábjain adta közre.⁶ A bencés szerzetes munkásságának Fricsy Ádám⁷ és Molnár Antal⁸ személyében támadtak folytatói. Ők Vinkovich Benedek 1639-es pécsi, illetve a scardonai missziópüspökök négy hódoltsági beszámolójának publikálásával irányították rá ismételten a hazai kutatás figyelmét e sajátos forrástípusra.

Az eddig kiadott jelentések öt kivételével (Pécs 1639, Vác 1675, Esztergom 1684, Veszprém 1769, Kalocsa 1833) megtalálhatók a feldolgozásukkal megbízott pápai szakhatóság, a zsinati kongregáció (*Sacra Congregazione del Concilio di Trento*) iratanyagában.⁹ Ez arra utal, hogy már nem igazán számolhatunk nagyságrendileg több szöveggel: vagyis ha egy jelentést megírtak, az nagy valószínűséggel el is jutott rendeltetési helyére. A nyugat- és dél-európai összevetésben szembeötlő óriási hiányokra már Vanyó is felhívta a figyelmet. Mint hangsúlyozza, több mint nyolc egyházmegyének, a latin szertartásúak közül Egernek, Kassának, Rozsnyónak, valamint a pannonhalmi főapátságnak egy jelentése sincs 1850-ig.¹⁰

³ VANYÓ TIHAMÉR: *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850*. Pannonhalmi, 1933. (Olaszországi Magyar Oklevéltár, 2.)

⁴ A munka alapos kritikai ismertetése TÓTH LÁSZLÓtól: *Századok*, 69. (1935) 205–210.

⁵ Rövid statisztikájuk: VANYÓ T.: i. m., xvii–xviii. Emellett három beszámolóban (Bosznia 1591, Győr 1781, Szatmár 1810) csak az elkészültéről lehet tudni.

⁶ VANYÓ TIHAMÉR: Belgrádi püspökök jelentései a magyarországi hódoltság viszonyairól 1649–1673. *LK*, 42. (1971) 323–339. Egy 1738-as szöveg közlését a szerző mellőzte. — Időközben Pongrácz György váci püspök 1675. évi jelentését újra, kihagyások nélkül kiadta és feldolgozta: MEZŐSI KÁROLY: *A váci egyházmegye a török hódoltság idején. Pongrácz György báró püspök egykorú tájékoztatása alapján*. Kiskunfélegyháza, 1939. 7–30 és 31–55.

⁷ FRICSY ÁDÁM: Pécs a XVII. század derekán (Vinkovics Benedek pécsi püspök 1639-es relációja). *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 29. [Pécs 1985] 197–200.

⁸ MOLNÁR ANTAL: Scardonai püspökök „ad limina” jelentései (1624–1648). *Fons*, 1. (1994) 3. sz. 275–314. A harmadik, macarcai missziópüspökség jelentéseinek könyvészetét l.: uo. 286, 61. j.

⁹ A más néven *Sacra Congregatio pro Execeptione et Interpretatione Concilii Tridentini* a legjelentősebb szentszéki dikasztériumok sorába tartozott. Működésére, tagjaira, kompetenciájára: *La Sacra Congregazione del Concilio (1564–1964). Studi e ricerche*. Città del Vaticano, 1964. (Különösen G. VARSÁNYI: *De competentia et procedura Sacrae Congregationis Concilii*, 51–161.); valamint RICHARD PUZA: *Die Konzilskongregation. Ein Einblick in ihr Archiv, ihre Verfahrensweise und die Bedeutung ihrer Entscheidungen von ihrer Errichtung bis zur Kurienreform Pius X (1563–1908)*. *Römische Quartalschrift*, 90. (1995) 23–42.; SEBASTIANUS TROMP: *De cardinalibus interpretibus S. Concilii Tridentini annis 1564–1600*. *Apollinaris*, 27. (1974) 95–106; NICCOLÒ DEL RE: *La Curia Romana*. Roma, 1970. (Sussidi Eruditi, 23.) 149–162., 582–583.; és CHRISTOPH WEBER: *Die ältesten päpstlichen Staatshandbücher. Elenchus Congregationum, Tribunalium et Collegiorum Urbis (1629–1714)*. Rom–Freiburg–Wien, 1991. (*Römische Quartalschrift Supplementheft* 45.) 192., 223., 271., 284., 332., 481.

¹⁰ VANYÓ T.: *Püspöki jelentések* i. m., xviii és 58–62.

Mindazonáltal a rendelkezésre álló eredmények — ha a számokat nézzük — minimálisan ugyan, de a forrásörző helyek körének bővítésével mégis kiegészíthetők. Bár Vanyó látóköre kiterjedt az egyházmegyei levéltárakban őrzött fogalmazványokra, ezekben mégsem végzett szisztematikus kutatásokat.¹¹ Másrészt mintha túlságosan doktriner módon kezelte volna a kúriai ügymenetet. Nem számolt más dikasztériumok anyagával,¹² valamint az egyes pápai tisztségviselők családi hagyatékával sem.¹³ A most közlésre kerülő 17. századi egri jelentés például egyszerre bizonyítja, hogy mind a helyi, mind a római lelőhelyek tartogathatnak még némi meglepetést e téren.

Talán annak ellenére igaz ez a megállapítás, hogy a jelen közlemény tárgyául szolgáló forrás tulajdonképpen nem teljesen ismeretlen a szakirodalomban. Mint egy „minden bizonnyal Lippay Györgytől származó, a pápa számára készült, jelentésszámba menő irat”-nak Sugár István közölte rövid tartalmi ismertetését. A szerző érdeme azonban azzal, hogy a jelentés — az egri érseki levéltárban későbbi korok iratai közé keveredett — fogalmazványára¹⁴ (= *c[opia]*) felhívta a kutatás figyelmét, alighanem ki is merült. Hiányos kivonatában, és ez nem túlzás, tíz megállapításból kilenc biztosan félreértelmezi a valóban Lippaytól származó, saját kezűleg sűrűn átjavított latin szöveget.¹⁵

A reláció eredetije (= *o[riginale]*)¹⁶ Gaspare Mattei bécsi apostoli nuncius (1639–1644)¹⁷ családi levéltárában található. (Ez különféle örökösödési tranzakciók során idővel egy másik illusztris római família, a Santacroce tulajdonába jutott.)¹⁸

¹¹ Amit egykorú bírálója is szemére vetett (TÓTH L.: i. m.). Vanyó az esztergomi, gyulafehérvári, nagyvárad, pécsi, székesfehérvári és temesvári egyházmegyei archívumokról az ottani levéltárosok közlésére hivatkozva állítja, hogy nincs *ad limina* jelentésük; a fentebb említett veszprémi és kalocsai jelentést a püspöki, illetve érseki levéltárban található fogalmazványok alapján közli. Más hasonló lelőhelyet név szerint nem említ (VANYÓ T.: *Püspöki jelentések* i. m., vii–viii). Hogy a helyi egyházi levéltárakban mégis érdemes további vizsgálatokat végezni már Fricsy példája is bebizonyította, aki a Vinkovich-féle jelentést a zágrábi káptalan levéltárából publikálta. (FRICSY: i. m., 197–200.) — A fent említett esztergomi és váci jelentés közlése nem fogalmazvány, hanem másolatok alapján történt.

¹² Vö. pl. Archivio Storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide” (= APF), Scritture riferite nei Congressi (= SC), vol. 1, fol. 328–329.

¹³ Pl. Biblioteca Apostolica Vaticana (= BAV), Fondo Boncompagni e Ludovisi, vol. E 19, fol. 183^r–184^v.

¹⁴ Egri Főegyházmegyei Levéltár, Egri Érseki Egyházi Levéltár, 173. cs., n. 1056. — A számozatlan oldalakat tartalmazó, darabszintű levéltári jelzetet nélkülöző iratról Kiss Péter érseki levéltáros készített és küldött számomra másolatot. Szívességét ezúton is köszönöm.

¹⁵ *Az egri püspökök története*. Bp., 1984. (Az Egri Főegyházmegye Schematizmusa, I.) 315–317.

¹⁶ Hogy itt valóban a forrás eredetijéről, és nem csupán egyik tisztázatáról van szó, keletkezésének alább vázolandó körülményei nagy valószínűséggel bizonyítani fogják.

¹⁷ Életrajza: DONATO SQUICCIARINI: *Die apostolischen Nuntien in Wien*. Vatikanstadt, 1999. 137–138.

¹⁸ Archivio di Stato (= AS) Roma, Archivio Santacroce, busta 1156–1158 (Y7–Y8–Y9), vol. 1156 (Y7) [*Negotiati Diversi della Nuntiatura di Germania*], s. f. — Az itáliai családi levéltárak kutatásának perspektívái: SERGIO PAGANO: Archivi di famiglie Romane e non Romane nell'Archivio Segreto Vaticano. Una indagine sull'„Azienda Famiglia”. *Roma moderna e contemporanea*, I. (1993) 189–231., 189–191. A kutatói tájékozódás fő vezérfonala: *Archivi di Famiglie e di Persone. Materiali per una guida. I: Abruzzo–Liguria. II: Lombardia–Sicilia*. A cura di GIOVANNI PESIRI–MICAELE PROCACCIA et al. Roma, 1991–1998. (Pubblicazioni degli Archivi di Stato. Strumenti 112–133.). — A Santacroce-levéltár fontosságáról a hazai szakirodalom misztiótörténeti szemszögből éppen a minap tett említést: TÓTH

Közlésére e példány alapján kerül, kerülhet sor. A fogalmazvány számos, a szerző által eszközölt áthúzásának, betoldásának tisztázása, a végső szövegváltozat megállapítása ugyanis olykor még a mindkét iratot elkészítő egyazon írnok számára is problémát okozott. Az eredetiből kihagyott, helyenként további értékes információkat tartalmazó szövegrészek rekonstruálására filológiai jegyzetapparátus tesz majd kísérletet.¹⁹ A könnyebb és szélesebb körű használhatóságot pedig a most következő magyar fordítás szeretné biztosítani.²⁰

A jelentés szövege

*Az egri püspökség összesen négy területre osztható, illetve tagolható. Tudvalevőleg pedig egyik s legszámottevőbb része az, amelyet a török a magyaroktól elfoglalt és uralma alatt tart. Maga a püspöki székváros, Eger az egyházmegye területének több mint felével ehhez a Mohamed tévelygésének rút gonoszságától megfertőzött vidékhez tartozik. Egy másik rész az eretnekeké, a harmadik a szakadároké, végül a negyedik a katolikusoké.*²¹

*A püspöki birtokokat és jószágokat is magába foglaló első, vagyis a török terület csak akkor menthető meg, ha a keresztény név ellenségeit hatalmas sereg számottevő fegyveres erővel onnan kiűzi. Mindazonáltal a törökök fennhatósága alatt lévő településeket, helységeket a várak és a nagyobb városok kivételével jelenleg is keresztények lakják. Egyesek közülük a lutheránusok, mások a kálvinisták, sőt néhányan a katolikusok közé tartoznak. Nekik plébánosaik is vannak.*²² *A licenciátusokkal együtt nem kevesebben, mint huszonöt, legfeljebb harminc lelkipásztor működik az egri egyházmegye területén, s meglehetősen nagy plébániákat látnak el. Ezeket akképpen osztották fel, hogy öt, hat esetleg több licenciátus tartozzék egy plébá-*

ISTVÁN GYÖRGY: Ahogy Róma látott minket. Magyarország és Erdély a Propaganda jelentéseiben a 17. században. *Századok*, 136. (2002) 547–581., 552–553.

¹⁹ Az iratot a tulajdonnevek kivételével a humanista helyesírás szabályai szerint közlöm. — Eredeti elképzelésem szerint betűvel jelölt szövegkritikai apparátussal a latin szöveg is itt következett volna, mégpedig a fordítással együtt tördőldalakra tördelve. A szerkesztés során ez sajnos technikailag végül kivitelezhetetlennek bizonyult.

²⁰ Mivel a forrást kritikái jelleggel publikálom, mint korábbi szakirodalmi interpretációt Sugár Istvánnak az enyémétől eltérő értelmezéseit is fel kellett tüntetnem fordításom jegyzeteiben. Ezáltal az olvasó is könnyedén meggyőződhet fentebbi bírálatom jogosságáról. Arról, hogy jelen esetben nem csupán — óhatatlanul — becsúszo kisebb olvasati, szedési hibákról van szó, hanem olyan jellegű félreértésekről, amelyek nyomán a forrás gyakorlatilag teljességgel ismeretlennek tekinthető. Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy a szerző egyébiránt hiánypótló és komoly tudományos értékeket hordozó proszopográfiai munkáját évtizedes, széleskörű levéltári és könyvészeti kutatások után készítette el. Kritikám munkájának egyedül 315–317. oldalaira vonatkozik.

²¹ „Az egyházmegye tulajdonképpen négy részből áll: a legnagyobb részt a török tartja megszállva, azután a heretikusok, a skizmatikusok s végül a katolikusok lakta terület következik.” SUGÁR I.: i. m., 315.

²² Az egri egyházmegye törökkori történetére számos adat: KANDRA KABOS–LESKÓ JÓZSEF (szerk.): *Adatok az egri egyházmegye történelméhez I–IV*. Eger, 1883–1908.; SOÓS IMRE: *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése*, Bp., 1985. (Az egri Főegyházmegye Schematizmusa 2.); BITSKEY ISTVÁN: *Püspökök, írók, könyvtárak. Egri főpapok irodalmi mecénatárja a barokk korban*. Eger, 1997. (Studia Agriensia, 16.); és további irodalommal: SUGÁR I.: i. m., 284–370.

noshoz, tőle függenek és övéiknek legalább húsvétkor, illetve súlyos betegség esetén a szentgyónás elvégzésére és az oltáriszentség vételére papot biztosíthassanak. Megsegítésük szerfölött nehéz, a következő okok miatt.

Először is azért, mert a törököktől való félelem és az állandó ellenségeskedés következtében a főesperesek és a vikáriusok számára nem nyílik lehetőség felkeresésükre.²³

Másodszor, mivel az anyagi javak rendkívüli szűkössége és az állandó halálfélelem miatt nem nagyon akadnak olyan papok, plébánosok, akik szívesen vállalnák, hogy ebbe a török zsarnokság számtalan nehézségének és veszedelmének kitett tartományba menjenek. Ezért feltétlenül szükséges, hogy licenciátusok, vagyis az olvasásban és valamicskét a latin nyelvben lehetőség szerint jártas világiak pótolják a papok hiányát: Püspöki engedéllyel alkalmasint gyerekeket keresztelhessenek, eskethessenek, temethessenek, valamint ünnepnapokon a híveknek az evangéliumot és prédikációt előírás szerint felolvashassák, nehogy a nép teljesen az állatok módjára legyen kénytelen élni.²⁴

Harmadszor, mert akarattuk ellenére az eretnek prédikátorokat nem lehet javaikból, illetve településeikről elmozdítani. A török tudniillik pénzért cserébe segítséget nyújt számukra és megvédelmezi őket.

Negyedszer, mivel a plébánosoknak sem elég biztonságos a mi részeinkre jönniük, a főesperest, a püspököt vagy másokat felkeresniük. A folyvást gyanakvó törökök ugyanis azon ürüggyel hogy kémek, elfogják őket, és nemcsak pénzbírsággal, hanem a legsúlyosabb büntetésekkel, olykor halállal szokták sújtani, noha ártatlanok.²⁵

Itt tehát úgy gondolom, hogy más úton s módon nem lehet segíteni, csak ha az odavalósiaknak a törökhöz és otthonukhoz hozzászokott fiai a Társaság atyáinak iskoláiban nevelődnének.²⁶ Néhányan közülük alkalmasak lehetnének a papságra

²³ A hódoltsági területek vizitációjának nehézségeivel az 1635-ös jászói egyházmegyei zsinat is foglalkozott. CAROLUS PÉTERFFY: *Sacra concilia ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata I-II*. Viennae-Posonii, 1742. II., 342. Hiábavalónak bizonyult Lósy Imre püspök (1633–1637) olasz minorita misszionáriusoknak adott vizitálási engedélye is. Alább még idézendő 1637. január 3-i levele: APF Scripture Originali riferite nei Congressi Generali (= SOCG), vol. 79, fol. 200^v; vö. továbbá MOLNÁR ANTAL: Egy „magyar” püspök a török hódoltságban. (Macripodari Jácint csanádi püspök levele Szelepcsényi Györgyhöz 1668-ban). *LK*, 72. (2001) 65–75, 67.

²⁴ A licenciátusok sajátos magyar intézményére: JUHÁSZ KÁLMÁN: *A licentiatusi intézmény Magyarországon*. Bp., 1921.; KOLOMANN JUHÁSZ: *Laien im Dienst der Seelsorge während der Türkenherrschaft in Ungarn*. Münster, 1960.; SÁVAI JÁNOS: *Missziók, mesterek, licenciátusok*. Szeged, 1997. (Documenta missionaria Hungarum et regionem sub ditione Turcica existentem spectantia II/1.).

²⁵ A hódoltsági katolicizmusra további irodalommal: SZAKÁLY FERENC: *Templom és hitélet a 17. század váci egyházmegyében*. R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv. Születésének hetvenedik évfordulója ünnepére. Bp., 1998. 223–231.; MOLNÁR ANTAL: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon. I: 1572–1647*. Bp., 2002. (Humanizmus és reformáció, 26.).

²⁶ A jezsuita oktatási szisztémára és a rend magyarországi történetére: MÉSZÁROS ISTVÁN: *XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitatis”*. Bp., 1981. (Humanizmus és reformáció, 11.) 132–144.; VELICS LÁSZLÓ: *Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. II: 1610–1690*. Bp., 1913.; SZENTPÉTERY IMRE: *A bölcsészettudományi kar története 1635–1935*. Bp., 1935. (A Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem története 4.) különösen 5–8.; ÖRY MIKLÓS: *Pázmány Péter tanulmányi évei*. Eisenstadt, 1970.

és a nőtlen életre is, mások pedig, akik a cölibátust nem akarnák vállalni, legalább jámbor és példamutató licenciátusokká válhatnak. E terv megvalósításához egy alapítványra lenne szükség, ám nem a régire és a bécsire,²⁷ hanem egy másikra a homonnai avagy ungvári kollégiumban²⁸, ahol a növendékek külön esküvel vállalnának kötelezettséget a török uralom alatt élő lelkek gondozására. Máskülönben ugyanis, ha saját költségükön tanulnak, vagy magasabb szintű képzettséget nyernek, nem lehet majd őket arra készíteni, hogy ama nyomorúságba és veszélyek közé visszatérjenek. Az is sokat használna, ha azokon a részekén a jezsuita atyák missziója megerősödne és terjeszkedésnek indulna, kiváltképpen ha rezidenciákat emelnének, amelyekben iskoláik lennének és az ifjúságot tanítanák. Egy ilyen létesítésére ugyan kísérlet történt Kecskemét városában, minthogy azonban ez nem bizonyult sikeresnek,²⁹ mostanság — biztos és szilárd alapítvány híján — a püspök jótékony adakozása Gyöngyösön³⁰ tart fenn és működtet egy jezsuita missziót.³¹

Másodszor. Az egri püspökségben rutén szakadárok is laknak, akik a Lengyelországot Magyarországtól elválasztó Kárpát-hegység vonulatain élnek, teljes hosszában

- 22–26.; valamint POLGÁR LÁSZLÓ: *Bibliographia de historia Societatis Iesu in regnis olim Corona Hungarica unitis (1560–1773)*. Romae, 1957. (Subsidia ad historiam S.I. [Bibliothecae Instituti Historici S.I. series minor], 2.) elsősorban 11–15.; LUKÁCS LÁSZLÓ: *A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus*. Szeged, 1989. különösen 132–137.
27. Az egri egyházmegyének a jelentésben még többször előforduló, Lippay által alapított bécsi szemináriuma: FAZEKAS ISTVÁN: *Magyar kispapok Bécsben. A Pázmáneum három évszázada (1623–1947)*. *Limes. Komárom–Esztergom Megyei Tudományos Szemle*, 11. (1998) 1. sz. 7–20; valamint szintén az ő a Pázmáneum történetéről írt, megjelenés előtt álló monográfiája (*A Pázmáneum története [kézirat]*); a magyarországi katolikus iskolázásra és papképzésre bőséges irodalommal: HERMANN EGYED: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, München, 1973². (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, 1.) 254–255., 261–263., 535–536.
28. Története: LUKÁCS LÁSZLÓ–MOLNÁR ANTAL: *A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619). Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*. Szerk. BALÁZS MIHÁLY–FONT ZSUZSA–KESERŰ GIZELLA–ÖTVÖS PÉTER. Szeged, 1997. (Adattár a XVI–XVIII. század szellemi mozgalmak történetéhez, 35.) 355–401 (különösen 355, 2. j.); valamint POLGÁR L.: i. m., 57 és 80–81.
29. A kecskeméti kísérletről említést tesz: FRICSY ÁDÁM: *Katolikus iskolák a hódoltságban. Pázmány Péter emlékezete. Halálának 350. évfordulójára*. Szerk. LUKÁCS LÁSZLÓ–SZABÓ FERENC. Róma, 1987. 361–388., 378–379.
30. Gyöngyösre: FRICSY Á.: *Katolikus iskolák* i. m. 379–380.; GALLA FERENC: *Fulgenzio da Iesi, ferences misszionárius vitája a gyöngyösi jezsuitákkal. (Fejezet a magyar katolikus restauráció misszióiból)*. *Regnum*, 6. (1944–46) 141–169.; POLGÁR L.: i. m., 56–57.
31. Az első pont tartalmi kivonata Sugárnál, általa kurzivált kiemelésekkel: „1. Az egri püspökség török hódoltság alatti részében csupán 20–30 plébános és licentiátus működik, de úgy hogy <5–6 vagy több> volt a licentiátus. A legnagyobb problémák egyikének a húsvéti gyónás és áldozás elvégezhetősége bizonyult. A licentiátus azért hasznos, mert valamelyest enyhíti a súlyos paphiányt, mivel azok keresztelnek, esketnek, ünnepnapokon evangéliumot vagy prédikációt olvasnak fel a hívők anyanyelvén. Nagy területek vannak, melyeket sem a plébánosok, sem pedig a főesperesek, vagy más egyházi személyek nem tudnak a törökök miatt felkeresni, ugyanis ott verés, súlyos pénzváltás, vagy éppen halál vár rájuk. Azok, akik a jezsuiták iskoláiban, Bécsben, Homonnán, vagy Ungváron tanultak, azok alkalmasak lehetnek a papságra, vagy licentiátusra. Hangsúlyozza a püspök a jezsuiták missziója nagy jelentőségét, szerepét. Gyöngyösi missziójuk püspöki támogatásban részesült. SUGÁR I.: i. m., 315.

le egészen a moldvai és erdélyi határig.³² Számuk majdnem a százezer lélekhez közelít, a görögök szakadár hitét követik, a szlavóntól avagy illírtől nem nagyon különböző, sőt azzal közel azonos rutén nyelvet használják. Műveletlen, egyszerű nép, mindnyájan parasztok, falusiak. A betűvetésben jószerével senki sem jártas közülük, a fegyverforgatásban is csak kevesen, szinte kivétel nélkül mindnyájan földműveléssel és állattartással foglalkoznak. Szizmatikus pátriárkájuk³³ Magyarországon, az erdélyi fejedelem,³⁴ mint magyar főúr tulajdonában álló munkács vár mellett székel. Ugyanott található Szent Bazil szakadár szerzeteseinek kolostora³⁵, amelynek megélhetését három vagy négy település kellően biztosítja. Ez a pátriárka, bár az erdélyi fejedelem³⁶ mindenféle ármánykodással, falvainak, birtokainak elvételeivel a kálvinizmus felvételére akarta kényszeríteni, megmaradt valóságában. Igaz, akadnak olyan települések is, amelyek már az eretnekségre tértek és beengedték a prédikátorokat. A rutének között számos görög rítusú egyházi, pap működik, akiket batyóknak³⁷ neveznek, ám műveletlenek: a latin nyelvben teljességgel járatlanok, alig tudnak írni, leginkább csak a cirill betűket ismerik, a köznéptől nem különböznek sem életmódjukban, sem pedig szokásaikban. Eleddig e ruténeket, mivel a görög rítust és az illír nyelvet használják, az egri püspökök elsősorban az óriási paphiány miatt a szomszédos lengyel püspök³⁸ figyelmébe ajánlották. Arra kérték a lengyeleket, hogy amennyiben nekik jobb lehetőségük nyílik felkarolásukra, ne habozzanak segítségükre sietni és viseljék szívükön a vallás, az istentisztelet ügyét. Úgy tűnt azonban, hogy az efféle ajánlás meglehetősen csekély eredményre vezetett, s hogy a lengyelek nem fordítanak akkora gondot és figyelmet az idegen bárányokra, mint a sajátjaikra, kiváltképpen azon dolgokban, amelyek némi pénzt és költséget igényeltek volna. Végül pedig a kínálózó alkalmat megragadva maguknak kezdték követelni a rutének területeit és arra törekedtek, hogy az őket egri püspök és az ország kárára lelkiekben joghatóságuk alá vessék.³⁹

³² A ruténekre és az uniós törekvésekre (benne Lippay szerepére): HODINKA ANTAL: *A munkácsi görög-katholikus püspökség története*. Bp., 1910. főként 252–378; HODINKA ANTAL: *A munkácsi görög szert. püspökség okmánytára. I: 1458–1715*, Ungvár, 1911.; MICHAEL LACKO: *Unio Užhorodensis Ruthenorum Carpathicorum cum Ecclesia Catholica*. Romae, 1955. (*Orientalia Christiana Analecta*, 143.) 57–150. Utóbbi angol nyelvű, némileg bővített, de függelék nélküli változata: *The Union of Uhorod*. Cleveland–Rome, 1976 (= *Slovak Studies VI, Historica 4*, Rome 1968). 68–152.

³³ Basilius Tarasovich (1648), 1633-tól munkácsi ortodox püspök

³⁴ I. Rákóczi György (1648) 1630-tól Erdély fejedelme

³⁵ A munkácsi kolostorra: HODINKA A.: *A munkácsi görög-katholikus püspökség i. m.*, 839 (*ad indicem*).; M. LACKO: *Unio Užhorodensis i. m.*, 13–14.

³⁶ I. Rákóczi György (1648) 1630-tól Erdély fejedelme

³⁷ Vö. HODINKA A.: *A munkácsi görög-katholikus püspökség i. m.*, 821 (*ad indicem*). Számuk pl. az 1660-as évek során a munkácsi uradalomban 26 volt. Magyar Országos Levéltár (= MOL), Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma (= MKA), Archivum familiae Rákóczi (E 190), B/4. tétel, n. 13, fol. 57. (40. d.)

³⁸ Minden bizonnyal Methodius Terleckyj chelmi püspök (1629–1649)

³⁹ A lengyel kapcsolatra az egri püspökök szerepének említése nélkül: HODINKA A.: *A munkácsi görög-katholikus püspökség i. m.*, 258–265; HERMANN E.: *i. m.*, 271–272. Joghatósági vitát csupán 1649-ből említ a szakirodalom: M. LACKO: *Unio Užhorodensis i. m.*, 176–177.

Ezért azt véltem alkalmasabbnak s szükségesnek, hogy saját pásztoraik szánják rá végre magukat és kíséreljenek meg végre törődni e juhaikkal. Kiváltképpen azért, mivel nem olyan régen nyolc vagy tíz település is egyhangú döntéssel, önként a katolikus hit és a római rítus elfogadására ajánlkozott, sőt mi több, néhány más falu már korábban felvette a katolikus hitet. Istápolásukra lenne mód és lennének eszközök.

Először is, ha pátriárkájuk skizmából az egyházzal alkotott unióra visszavezethető lenne. Ő a maradék tömeget könnyen, s szinte észrevétlenül egyesíthetné az egyházzal és az igaz vallásra téríthetné.

Másodszor, ha e rutének fiai iskolákban és alumnátusokban nevelődnének, tanulnának, soraikból később nem csupán papok, hanem püspökök és pátriárkák is kikerülhetnének. Leginkább persze abban az esetben, ha néhányan közülük Rómában, a keleti rítusú görög kollégiumban folytathatnák tanulmányaikat.⁴⁰

Harmadszor arra lenne szükség, hogy a rutének között Szent Bazil uniált szerzetesei számára mihamarább s tényleg létesüljön egy kolostor és épüljön egy templom.⁴¹ E szerzetesek oktathatnák a népet, kiszolgáltathatnák a szentségeket, a sokaságot pedig a hitre vezethetnék és abban megtarthatnák. Ilyen rutén nyelvű és görög rítusú szerzeteseket a szomszédos lengyelektől nem lenne nehéz szerezni, kiváltképpen nem az Apostoli Szék tekintélyének latba vetésével, amelynek parancsára és az iránta való engedelmességnek köszönhetően e szerzeteseket be lehetne hozni az országba.

Negyedszer a rutének áttérítésének és nevelésének nem csekély javára válna katolikus földesuraik befolyása és hatalma, leginkább Homonnay gróf úré,⁴² az ifjabbik Rákóczyé⁴³ és néhány másé.⁴⁴

Harmadszor. Az egri egyházmegyében eretnekek: lutheránusok és kálvinisták is élnek. Arányuk, számuk, ráadásul hatalmuk messze a legnagyobb, mivel az eretnekség kevés kivételtől eltekintve szinte a teljes nemességet megfertőzte. A közhatalmat pedig ez szokta gyakorolni: a vármegyékben mindent irányítása alatt tart. Mindazonáltal a főurak három vagy négy kivételével a katolikus hitet követik. A városok a lutheránus szektát vallják magukénak. Mindenekelőtt pedig azon öt sza-

⁴⁰ L. jelen közlemény 5. fejezetét.

⁴¹ L. jelen közlemény 5. fejezetét.

⁴² gróf Homonnai Drugeth János (1645) 1626-tól Ung, 1631-től Zemplén vármegyék főispánja, 1636-tól országbíró

⁴³ felsővadászi gróf Rákóczi László (1664) 1636-tól Sáros vármegye főispánja

⁴⁴ A második pont tartalmi kivonata a szakirodalomban: „2. A skizmatikusok számát 100 ezerre tette a püspök. Ezek oroszul, szlovákul vagy oszlávul («in lingua illirica») beszélnek, s a Kárpátok hegyeit lakják, valamint Erdély és Moldva határát. Valamennyien jobbágyok, parasztok és mezőgazdasággal, vagy pedig állattenyésztéssel foglalkoznak. A munkási városban pátriárkájuk van. Ott a bazilita szerzeteseknek is van kolostoruk, s 4–5 falu «dotatió»-ja az övék. A latin nyelvet csak tökéletlenül ismerik, mert a többség a cirill írásban és olvasásban járatos. A rutének a görög rítust követik és az oszláv nyelvet használják. Felveti a püspök, pátriárkájuk megnyerésének a lehetőségét, melynek a révén a hívek is megtérnének. Helyes lenne, ha rutén fiatalok Rómában a Collegium Graecumban tanulhatnának.” SUGÁR I.: i. m., 315.

bad királyi város,⁴⁵ amely jószerével csak a német nyelvet használja és az összes katolikus papot, plébánost kitiltotta területéről (Kassa kivételével, ahol a jezsuitáknak kápolnájuk és rezidenciájuk van).⁴⁶ De a többi civitás is olyannyira veszettül eretnek, hogy a katolikusok közül még polgárai sorába sem enged be senkit. A magyar nemesség a köznéppel együtt csaknem teljes egészében a kálvinizmus híve. Ott van még azután a hét hajdúváros. Lakóinak száma tizenkétezer fegyveresre rúg, mindnyájan Kálvin követői, egy részük azonban a váradi püspökség területén lakik.⁴⁷ S ezek az eretnek nemesek az egész országban a lutheránus és kálvinista tévelygés fő mozgatói, életben tartói. Az országgyűlésen roppant erőfeszítések és hathatós ármánykodások közepette, valamint sokaságuk révén a katolikus vallással, az egyházi szabadsággal szembehelyezkednek; jószerével az ő akaratuktól függ mindaz, amit az egész ország gyűlésein, diétáin eldöntenek, majd törvénybe iktatnak.⁴⁸ E köznemesek azok, akiknek lehetőségük, mi több képességük van arra, hogy fegyverre kelve és beháborút kirobbantva a törökök és az erdélyiek segítségével a katolikus vallás ellen harcoljanak, amint annak megtörténtét az elmúlt bethleni időkben saját bőrünkön nem egyszer megtapasztalhattunk. Erdély tudniillik közel van hozzájuk, amelynek hatalmas eretnek fejedelme a vallás úgymond miként ők maguk fennen hangoztatják megvédelmezése érdekében alkalomadtán könnyedén s a legkészségesebben akár tizenötezer fegyverest is a rendelkezésükre tud bocsátani. Közöttük laknak a már említett hajdúk is, akik tizenkétezen lehetnek, maga a nemesség pedig, továbbá néhány báró őket széles karéjban övezve élvezi vagyonát és hatalmát. Sároستól egészen Szatmár vármegyéig terjedő, közel ötven német mérföld hosszúságú területüket Felső-Magyarországnak nevezik. Hogyha e nemeseket és hajdúkat el lehetne vezetni a katolikus vallásra, egész Magyarország az ősi katolikus hitre térhetne, sőt semmi kétségünk sem lehet afelől, hogy áttérésükkel ez már meg is történt.

Leginkább akkor lehetne megnyerni őket, ha Ungváron nemesi konviktus létesülne, ahol fiaik a jezsuiták iskoláiban ingyen tanulnának és nevelődnének, majd ezáltal a katolikus hitre térnének. A magyarok tudniillik igen szeretik a különféle tudományokat, és semmi más nem ragadja meg őket annyira, mint az ilyesfajta

⁴⁵ A felső-magyarországi városszövetség (Kassa, Lőcse, Eperjes, Bártfa, Kiszseben) történetének monografikus feldolgozása, illetve annak összefoglalója: H. NÉMETH ISTVÁN: *Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon (A felső-magyarországi városszövetség története)*, Bp., 2001. (Bölcsészdoktori [PhD] értekezés tézisei.).

⁴⁶ Az 1631-ben létrehozott rezidencia és az ún. királyi kápolna. WICK BÉLA: *A jezsuita rend története Kassán*. Pozsony, 1931. (Klny. a Katholikus Lelkipásztor című folyóiratból.)13–15.; POLGÁR L.: i. m., 47–50.

⁴⁷ RÁCZ ISTVÁN a hajdúság lélekszámát a 17. század derekán 100 000-re teszi, ami a fenti adattal összevetve is túlzásnak látszik. (*A hajdúk a XVII. században*. Debrecen, 1969. 31.)

⁴⁸ A diéták vallásügyére: ZSILINSZKY MIHÁLY: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai I–IV*. Bp., 1881–1897. (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai.); TATJANA GUSSAROVA: A vallási kérdések vitáinak légköre a magyar országgyűléseken a 17. század első felében. *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv* i. m., 309–319.

tanulmányok. Az alapítás létrejöttével az történne, hogy még az eretnek szülők is elküldenék fiaikat ingyenes tanulásra, vagy szüleik akarata ellenére a jezsuita oktatás vonzó módszerétől elcsábítva fiaik maguk sietnének oda, miként azt a gyakorlatban olykor tapasztaljuk.⁴⁹ Másodszor sokat használna, ha Erdélynek katolikus fejedelme lenne, ugyanis ha azon ország közeli segítsége és befolyása, amiben többnyire bíznak, elveszne számukra, az országgyűléseken nem lenne már akkora erejük, és otthon sem maradna meg korábbi hatalmuk, valamint okuk az elbizakodottságra és az álhatatlanságra.⁵⁰

Harmadszor javukra válhatna a katolikus mágnások buzgalma, akiknek környezetében számottevő nemes szokott tartózkodni, s többnyire különféle szolgálatokra is kötelezve vannak. Ha e főurak udvarában egy-két szerzetes vagy más egyházi tartózkodna, működésük nem lebecsülendő termést hozna a nemesség körében is. Negyedszer a heretikus köznépet avagy településeket akkor lehetne megnyerni, ha a katolikus urak, akinek tulajdonában állnak, kitiltanák onnan az eretnek prédikátorokat és helyükre katolikusokat helyeznének. Mindvégig ugyanis szüntelen arra törekedtünk, hogy annyi vallási engedmény és szabadságok közepette ennek lehetősége és joga a katolikusok számára manapság is sértetlenül megmaradjon. Noha az eretnekek teljes erővel, mind az országgyűléseken, mind pedig háborúban, fegyverekkel ellenszegültek, e jogunkból sohasem engedtünk, sőt a prédikátorok folytonos kitiltásával, elmozdításával, valamint katolikus papoknak helyükre történő állításával nap mint nap törekszünk megtartására és érvényesítésére. Ugyanakkor nem tartjuk tanácsosnak, hogy ezt a módszert kiterjesszük, és egyetemlegesen, bárhol s bármikor alkalmazzuk. Máskülönben ugyanis az ebbe soha bele nem nyugvó eretnekek erdélyi és török támogatással bizonyára fegyverre kelnének. Ők tudniillik azt állítják, hogy a katolikusoknak egyáltalán nincsen joguk a plébániák és templomok elvételére. Ez a vita máig eldöntetlen maradt, anélkül azonban, hogy az uralkodók valamelyik fél javára állást foglaltak volna. A köznépen tehát legfőképpen csak akkor lehetne segíteni, ha nagy számban akadnának tudós és jámbor magyar papok, kiváltképpen pedig odavalósiak, akik az embereket szóval és példával taní-

⁴⁹ Vö. MÉSZÁROS I.: i. m., 132–144.; SZENTPÉTERY I.: i. m., 5–8; és itt különösen ÓRY M.: i. m., 12–21.

⁵⁰ Az elképzelés másfél évtizeddel később, némileg több realitással, a török elleni pápai segítségnyújtással összefüggésben II. Rákóczi György (1648–1660) kapcsán is felvetődött. L. többek között Lippay levelét VII. Sándorhoz, Pozsony, 1658. febr. 22. Archivio Segreto Vaticano (= ASV), Segreteria di Stato, Vescovi e Prelati, vol. 43, fol. 33^r–34^v; és Rákóczi 1658. szeptember 11-i levelét a bécsi nunciatúra uditoréjához: *Vetera Monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia. II: A Clemente VII usque ad Pium VII (1524–1800)*. Ed. AUGUSTINUS THEINER. Zagrabiae, 1875. 146.— Hogy az elképzelés több volt kósza ötletnél mutatja, a terv a pápai nunciust is foglalkoztatta; a pálos misszionárius Vanovicz János pedig Lorántffy Zsuzsanna térítésével kísérletezett. BAV Fondo Barberini latini, vol. 7038, fol. 81^r–82^r; GALLA FERENC: Lorántffy Zsuzsanna és a katolicizmus. *Egység Útja*, 2. (1944) 314–316.; vö. még HERMANN E.: i. m., 271.

tanák és a katolikus urak eretnek alattvalóit a hitre térítenék.⁵¹ Ám hogy mekkora ebben az egyházmegyében a paphiány, a hamarosan elmondásra kerülőkből bőségesen és világosan ki fog derülni.⁵²

Negyedszer. Az egri egyházmegyében élő katolikusok helyzete a következő. Van püspökük és tizenhét kanonokból álló káptalanuk, akik — miután Egerből a megveszekedett törökök elűzték, Kassáról pedig a Bocskai-lázadás alatt az eretnekek kitiltották és elzavarták őket — a jászói prépostság jelentéktelen városában kényszerültek letelepedni és székhelyüket kialakítani.⁵³ A sarutlan ferencesek két kolostora esik a keresztény területekre,⁵⁴ egy található a török uralom alatt.⁵⁵ A bő ujjú csuhát viselő barátok egy kolostorral és egy rezidenciával rendelkeznek,⁵⁶ ahol a minap egy szerzetes az eretnekektől mártíromságot szenvedett.⁵⁷ A jezsuitáknak nálunk egy kollégiumuk és két rezidenciájuk működik⁵⁸, a törököknél csak ez utóbiból egy, mégpedig Gyöngyösön.⁵⁹ Az egyházmegye bárói és főbb mágnásai több-

⁵¹ A „térítő földesúri ellenreformáció” kérdéskörével legutóbb TÓTH ISTVÁN GYÖRGY foglalkozott: Hittérítés vallásszabadság nélkül. Olasz misszionáriusok és magyar nemesurak a 17. századi Magyarországon. *Széadok*, 135. (2001) 1313–1348., főleg 1313–1325.; L. majd még jelen forrásra épülő, alább idézendő, még sajtó alatt lévő konferencia-előadásom szövegét is.

⁵² A harmadik pont szakirodalmi kivonata: „3. A *heretikusok*: a lutheránusok és a kálvinisták nemcsak nagyon elterjedtek az egri egyházmegyében, de nagy hatalommal is bírnak. Kevés kivétellel az egész nemesség, mely a vármegyétet kormányozza, «meg van fertőzve» az új hittel. Az öt szabad királyi város (Kassa, Lőcse, Eperjes, Bátfá és Szeben) lakossága csaknem teljesen német anyanyelvű és protestáns vallású. Ők gyakorolják a hatalmat a katolikus presbiter és a plébános kizárásával, Kassa kivételével, ahol van katolikus kápolna. A németek száma Sáros vármegyétől Szatmárig 50 ezerre tehető. A tizenkét hajdúvárosban 12 ezer kálvinista nemes katona lakik, de valamelyes részük a váradi egyházmegyéhez tartozik. «Itt vannak azok, akik az országgyűlésen oly erősek tömegükben és fondorlataikban, hogy a katolikus vallás és az egyház szabadságát ostromolják, és ezek akaratától függ, hogy mit határoznak az országgyűlésen és milyen törvényeket hoznak.»” SUGÁR I.: i. m., 315–316.

⁵³ Vö. a 22. jegyzetben idézett irodalmat. Jászó 1614–1650 között volt káptalan és püspökség székhelye, ezután pedig ismét Kassa.

⁵⁴ Az obszerváns ferencesek Szendrőn 1629-ben és Sebesen (Nižná Šebastová) 1637-ben alapított kolostorai. FAZEKAS ISTVÁN: Szerzetesrendek Kelet-Magyarországon a XVII. Században. *Miscellanea Anno 1999*. Prešov, 2000. (Acta Collegii Evangelici Prešovensis, 7.) 69–77., 73–74., 76. A ferencesek különféle ágainak történetére vonatkozó alapvető irodalmat l. itt.

⁵⁵ A gyöngyösi ferences kolostor még középkori alapítású volt. DRASKÓCZY ISTVÁN: Gyöngyös település- és birtoklástörténete a középkorban. *Tanulmányok Gyöngyösről*. Szerk. HAVASSY PÉTER–KECKÉS PÉTER. Gyöngyös, 1984. 91–128., 111–113.

⁵⁶ A minoriták 1617-ben Sztropkón (Stropkov), illetve a bodrogközi Rádon (Rad) 1634-ben létrehozott intézményei. FAZEKAS I.: *Szerzetesrendek Kelet-Magyarországon* i. m., 72–73 és 76.

⁵⁷ Iglódi Illés (1639)

⁵⁸ Lippay vélhetően a szövegben név szerint is említett intézményekre: a Homonnán 1613–1615-ben alapított, 1640-ben Ungvárra áthelyezett kollégiumra, valamint a kassai (1631) szendrői (1640) rezidenciákra gondol. Ugyanakkor — a szakirodalom szerint — egyházmegyéjének nem hódoltsági tartozó területén egy harmadik rezidencia is működött, mégpedig Szatmárban (1634). LUKÁCS L.–MOLNÁR A.: i. m., 355–401.; FAZEKAS I.: *Szerzetesrendek Kelet-Magyarországon* i. m., 70–71., 76.; VELICS L.: i. m., 69; POLGÁR L.: i. m., 47–50., 57., 69., 80–81.

⁵⁹ A gyöngyösi rezidencia 1633-ban létesült. FRICSY Á.: *Katolikus iskolák a hódoltságban* i. m., 379–380.; GALLA F.: *Fulgenzio da Iesi* i. m., 141–169.; POLGÁR L.: i. m., 56–57.

nyire katolikusok. Homonnai gróf úr,⁶⁰ aki családi jogon a többiek előtt a püspökség területének messze legnagyobb részét birtokolja; rögtön utána következik a nádor gróf úr,⁶¹ valamint Forgách Zsigmond úr,⁶² Nyáry István gróf úr,⁶³ Melith Péter,⁶⁴ Barkóczy László⁶⁵ és a gyermek Rákóczi László⁶⁶ stb. Mindazonáltal nem hiányoznak az eretnek mágnások sem, Perényi György,⁶⁷ Lónyay Zsigmond,⁶⁸ Prépostváry Zsigmond⁶⁹ és mások. Az ő vezérük Erdély fejedelme,⁷⁰ aki Magyarországon magánjogon birtokol bőségesnél bőségesebb javakat. A köznép olyannyira eretnek, hogy egy katolikusra könnyen kétszáz heretikussal lehet számolni. Az egyébiránt jó és buzgó katolikus főurak ugyan minden törekvésükkel azt kívánják, hogy udvaraikban, sőt a hatalmuk alatt álló vidékeken és birtokaikon is előmozdítsák a vallás ügyét, nem ritkán egyenesen ki is tiltják — máskülönben eretnek — falvaikból és birtokaikról a prédikátorokat. A vármegyék persze küzdenek ez ellen, s az eretnekek sokszor nincsenek híján a fegyverrel és lázadással való fenyegetőzésnek sem. Ebben az egyházmegyében azonban akkora a katolikus papok hiánya, hogy a mágnások még legnépesebb, nagyszámú nemességgel telezsúfolt udvaraikban sem tudnak alkalmas és magyar papokat tartani, aki életük példájával, tudásukkal és prédikációikkal a katolikusokat megőrizhetnék és a szentségeket számukra kiszolgáltathatnák, az eretnekeket pedig — maguknak a főuraknak közreműködésével — megtéríthetnék és a hitre vezethetnék. Még kevésbé találunk plébánosokat és egyháziakat azon települések számára, amelyekből már kitiltották vagy kitiltani készülének az eretnek prédikátorokat. Olyannyira nem, hogy miután óriási erőfeszítéssel, a helybeli heretikusok hihetetlen ellenállása és gyűlölködése dacára mezővárosaikból és falvaikból elmozdították a prédikátorokat, sehonnan sem tudnak katolikus papokat szerezni, hogy azokat helyükre állítsák. És emiatt akár akaratuk ellenére is kénytelenek kezdeményezésüket kénkeservesen feladni, a már egyszer megszabadított plébániákat az eretnekeknek visszaszolgáltattani, sőt a prédikátorokat gyalázat és zavarodottság közepette visszavezetni. És általában véve is, nemcsak e mágnásoknál, hanem ezen egyházmegye összes katolikusainál, egyháziak és világiak körében egyaránt akkora a paphiány, hogy emiatt minden esztendőben sok ezer lélek kényszerül az örök kárhozatra jutni. A katolikus települések: mezővárosok és falvak

⁶⁰ gróf Homonnai Drugeth János (1645) 1626-tól Ung, 1631-től Zemplén vármegyék főispánja, 1636-tól országbíró

⁶¹ galántai gróf Esterházy Miklós (1645) 1622-től országbíró, 1625-től nádor

⁶² gyimesi gróf Forgách Zsigmond (1645) 1634-től Borsod vármegye főispánja, valamint szatmári kapitány

⁶³ bedeghi gróf Nyáry István (1643) 1621-től Szabolcs, 1635-től Bereg vármegyék főispánja, és felső-magyarországi főkapitány

⁶⁴ briberi báró Melith Péter 1655–1667 között Szabolcs vármegye főispánja

⁶⁵ szalai Barkóczy László (1659) 1653–1659 között Bereg vármegye főispánja

⁶⁶ felsővadászi gróf Rákóczi László (1664) 1636-tól Sáros vármegye főispánja

⁶⁷ perényi báró Perényi György 1643-tól Abaúj vármegye főispánja

⁶⁸ nagylónyai báró Lónyay Zsigmond (1653), 1627-től Kraszna, 1644-től Bereg vármegye főispánja

⁶⁹ lokácsi Prépostváry Zsigmond (1645) 1619–1629 között Közép-Szolnok vármegye főispánja

⁷⁰ I. Rákóczi György (1648) 1630-tól Erdély fejedelme

összes javuk feláldozása, rabságba hurcolásuk ellenére, nem ritkán pedig vérük ontása és haláluk árán a hitetlenek temérdek fegyverének árnyékában sem voltak restek évszázadok során a katolikus vallást megőrizni. Ám most sírva és jajgatva tanúul hívják az égieket és a katolikus papok csekély száma miatt arra kényszerülnek, hogy az eretnekségre térjenek, elfogadják és bebocsássák a prédikátorokat, legyen ez szükséges akár eretnek uraik miatt, akár pedig azért, hogy állatok módjára ne nélkülözzék tovább az istentiszteleteket.

Szavakkal bizony nem vagyok képes kifejezni lelkem fájdalmát és szívem szorongását, amit a minap, püspökségem vizitálása során éreztem. Történt ugyanis, hogy katolikus népek és vidékek — nevezetesen pedig egy nem jelentéktelen mezőváros, Hanosfalva,⁷¹ amely eretnek földesurai⁷² töretlen ellenkezése dacára a Szentlélek különleges sugalmazásától ösztönözve nem késlekedett a katolikus vallást önként átölelni — sem ütlegetésekre, börtönbe vetésre, javaik elkobzására, sem pedig válogatott szorongatásokra, módszerekre nem voltak hajlandók saját uraik elől meghátrálni, valamint a felismert igazságtól visszakozni. Ezek az emberek tehát, miután már több mint két éven keresztül övéik és mások révén a legállhatatosabban követelték, majd végül hozzám, lelkük pásztorához járulva és térdre borulva a halhatatlan Istenre s lelkük üdvösségére könnyek között kérték, hogy jelöljek ki számukra egy papot, aki plébánosuk lehetne. Máskülönb — mondták — kénytelenek lesznek örökre elveszni és az egyszer már elhagyott eretnekségre visszatérni, amire pedig uraik semmilyen büntetés kiszabásával sem tudták rávenni őket. A prédikátorok ugyanis, hacsak nem vallják az ő eretnekségüket, nem hajlandók megkeresztelni fiaikat, megáldani házasságukat, eltemetni halottaikat. De még ezen olyannyira jámbor és méltányos kérésükre és könnyeikre sem akadt papom, akit el tudtam volna küldeni hozzájuk. Így az történt, hogy legtöbbjük elszakadt a hittől, bár néhányan közülük még kitartanak. A mérhetetlen paphiány miatt ugyanez történt más mezővárosokkal és falvakkal is, lelkem hihetetlen gyötrelmére, hiszen kénytelen vagyok végignézni, mint ragadják el juhaimat és juttatják őket az örök kárhozatra.⁷³

⁷¹ Eperjestől keletre, a Tapoly völgyében fekvő település (Hanusfalva, Hanušovce). FÉNYES ELEK: *Magyarország geographiai szótára. I–II.* Pest, 1851. I., 88. Nem tévesztendő össze a Szepességben található azonos nevű faluval, mivel az az esztergomi főegyházmegyéhez tartozott. *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa. IX: Esztergomi főegyházmegye I–III.* Szerk. TÓTH KRISZTINA. Esztergom, 2000. I., 223.

⁷² A mezőváros urbáriumai csupán 1687-ből, 1688-ból és 1744-ből maradtak fenn. A birtokosok között ekkor egyedül Stephanus Desőffy, Martinus Madarasz, valamint Georgius et Ioannes Keczer neve tűnik fel. MOL MKA Urbaria et conscriptiones (E 156), fasc. 90, n. 65. fasc. 36, n. 90. fasc. 6, n. 26. A település tulajdonviszonyaira, illetve az 1630-as évek ottani eseményeire a Rákóczi család iratai között sem találtam adatot. Uo., Arch. fam. Rákóczi (E 190), A/iratok, 9. 10. 11. 12. 13. d. B/egyéb iratok, 4.tétel (összeírások, urbáriumok) 40. d. és 5. tétel (Levelek 1617–1641) 42 d.

⁷³ A negyedik pont kivonata Sugárnál, sorszám nélkül: „Teljes erővel kell katolikus papoknak a helységekbe való bevezetésére törekedni. «Ebben az egyházmegyében valóság a katolikus papok hiánya,» ugyanannyira, hogy a magyar katolikus mágnások plébániáikra papot alig találnak. A kiűzött papokat pedig a protestáns prédikátorok nem engedik visszatérni, úgyhogy [«]a népnek az isteni dolgok használata hiányzik, és állatok módjára kényszerülnek élni, amit alávalónak tartunk.»” A mezítlás ferencrendi szerzeteseknek az unionált görög hitűek között két kolostora van, a törökök alatt egy, valamint a jezsuitáknak

Látva tehát ezeket a nehézségeket és szükségletek, minden — igaz csekély — erőmmel azon voltam, hogy egyházmegyéim számára papokról gondoskodjam. Valahány növendéket csak találni tudtam, azokat Bécsben, Nagyszombatban, Sopronban saját költségemen neveltettem, kanonokjaimat pedig szóval és példával arra ösztönöztem, hogy ugyanezt tegyék. Bécsben szemináriumot emeltem, részben amennyire szegénységem és lehetőségeim megengedték, részben pedig a trienti Zsinat dekrétumának megfelelően egy egyszerű javadalom bevételeinek e célra történő fordításával.⁷⁴ A világi főurakat segítségnyújtásra és növendékek tartására buzdítottam. Ők mindnyájan örömmel meg is ígérték támogatásukat. Ám olyan, s annyira szálnalmas azon részek helyzete, hogy nem mondom hogy papokat, de még olyan növendékeket is csupán elenyésző számban tudtam találni, akik a retorika hallgatására és további tanulmányokra⁷⁵ alkalmasak, majd rögvest pappá szentelhetők lennének, noha az egész országban a lehető legalaposabban tájékozódtam. Így akár ebből is nyilvánvaló, hogy többféle eszközre és módozatra van szükség ahhoz, hogy a lelkek iszonytatos tömegét a pusztulástól megmenthessük, miként arról most említést fogok tenni.⁷⁶

Úgy ítélem meg tehát, hogy másképpen nem lehet egyházmegyémet megmenteni: a katolikusokat megőrizni, az eretnekeket megtéríteni, csak eme négyféle segítségnyújtás eszközeivel.⁷⁷

Először is Bécsben fenn kell tartani egy húsz fős alumnátust, ahol a retorikától kezdve a növendékek magasabb iskolákat végeznének. Annyira műveltekké és tudóssokká válnának, hogy képesek lennének felülmúlni az eretnekeket, megcáfolhatnák és összezavarhatnák tanításukat. Belőlük kerülhetnének ki a káptalan tagjai.

Másodszor szükség van egy másik szemináriumra, magában az egyházmegyében, Ungváron, ahol a jezsuita atyák kollégiuma található és ahol a retorikáig

egy kollégiuma, nálunk két rezidenciájuk (azaz kolostoruk). A török hódoltság alatti Gyöngyösön egy páter a heretikusoktól vértanúhalált szenvedett. A jelentést készítő püspök szerint az egri egyházmegyében egy katolikusra 200 protestáns jut. (!) A hatalmas nemesek káplánokat, vagy alkalmas egyháziakat szoktak tartani, akik életük példájával, tanításukkal, prédikációikkal a katolikusokat erősítik, nekik a szentségeket kiszolgáltatták, s a protestánsokat megtérítik. A falvakban még rosszabb a helyzet, mivel ott alig találni plébánost, vagy bárminő egyházi férfit. A protestánsok ellenállása folytán a katolikus papokat, akik helytálltak, megtagadták. «Oly nagy a paphiány az egyházmegyében, hogy lelkek ezrei az örök kárhozatnak néznek elébe».” SUGÁR I.: i. m., 316.

⁷⁴ *Sessio XXIII, decreta super reformatione, canon XVIII. Conciliorum Oecumenicorum Decreta.* Ed. JOSEPHUS ALBERIGO-JOSEPHUS A. DOSETTI PERIKLE-P.J. CALUDIUS LEONARDI-PAULUS PRODI. Bologna, 1973³. 750–753.

⁷⁵ Vö. MÉSZÁROS I.: i. m., 132–144.; SZENTPÉTERY I.: i. m., 5–8.; ÖRY M.: i. m., 12–21., 22–26.

⁷⁶ Kivonata a szakirodalomban: „Ezen nehézségek meglehetősen akadályozzák munkámat, hogy egyházmegyémet papokkal lássam el. Valamelyes papot Bécsből, Nagyszombatról, Sopronból tápláltam kegyes pénzemből, hogy kanonokaimmá lehessenek, szóval és példával hívtam őket.» A világi urakat segítségnyújtásra intette, hogy a tridenti szinódus határozatainak alkalmazásával Bécsben szemináriumban 20 alumnust tartsanak. «Valójában oly nyomorúságos e részek helyzete, állapota, hogy papoknak, vagy alumnusoknak alkalmas férfiakat, akik a retorika hallgatására és a továbbiakra is alkalmasak lennének és a papságot gyorsan elkezdhetnék, a leggondosabb szorgalommal sem találtam.»” SUGÁR I.: i. m., 316.

⁷⁷ Az alábbi négy pontra I. jelen közlemény 5. fejezetét.

bezárólag folya az oktatás. Ott a növendékek kisebb költséggel, nagyobb könynyebbséggel, hazájuk szívében és szomszédságában, egyszóval otthon nevelődnének, elsősorban pedig a kisebb klerikusok, akik gyerekkoruktól fogva az egyházi rendre adják magukat. Közülük lehetne majd az alkalmasakat kiválasztani és magasabb tanulmányok folytatására Bécsbe küldeni. Máskülönben ugyanis, ha zsenge koruktól nem szoktatják őket rá, a magyarok igencsak bajosan szánják el magukat az egyházi pályára. Természetük sajátos ösztönzésének köszönhetően ugyanis szinte mindnyájan a fegyverforgatás és a katonáskodás után áhítoznak. Azután ezek között tanulhatnának azok, akik a jelen szükséglet szerint valamelyes retorikai és kazuisztikai ismeretek⁷⁸ megszerzése után tüstént a papságra felszentelhetők és a plébániákra kihelyezhetők lennének. Továbbá ide kellene, sőt lehetne is a hódoltságból kihívni a török igája alatt nyögő katolikusok fiait, lehetőség szerint őket tudományokkal és az egyházi rend szentségével felruházni, majd kevésbé később övéikhez visszaküldeni. Mások ugyanis, miként fentebb arról szó esett, nem kényszeríthetők arra, hogy Törökországba menjenek. Ugyanezen részek szükségleteinek kielégítésére itt néhány olyan tanulót is lehetne tartani, akikből legalább derék és erkölcsös licenciátusok válnának. Végül itt tanulhatnának, majd innen léphetnének elő a görög rítust is gyakorló egyházi rendre a rutének fiai. Ekképpen e népet is fel lehetne karolni és meg lehetne téríteni. A rutén növendékek közül egyeseket Rómába, a görögök kollegiumába kellene küldeni. Belőlük kerülhetnének ki idővel azok, akik alkalmasak lennének a patriarkátusra.

Harmadszor szükség lenne ugyanott, Ungváron, egy nemesi szemináriumra, ahol a nemesek fiai ingyen tanulnának és nevelődnének, miként fentebb már bővebben kifejtésre került.

Negyedszer a szakadár rutének támogatása céljából igen nagy szükség lenne arra, hogy közöttük a bazilita szerzeteseknek mielőbb és valóban létesüljön kolostora templommal, valamint legkevesebb tíz fő megélhetését biztosító alapítvánnyal.⁷⁹

⁷⁸ Vö. MÉSZÁROS I.: i. m., 132–144.; SZENTPÉTERY I.: i. m., 5–8.; ÖRY M.: i. m., 12–21., 22–26.

⁷⁹ A követelések ismertetése a szakirodalomban: „A püspök a katolikusok megtartására és a heretikusok megtérítésére a következő módozatokat találta alkalmasoknak:

1. Bécsben 20 papnövendéket kell taníttatni, hogy majd később közülük kiválaszthatók legyenek a káptalan tagjai.

2. Szükséges lenne Magyarországon is egy papnevelő intézet felállítása, ahol az alacsonyabb fokig, a retorikáig folya az oktatás. Szükséges lenne erre alkalmas férfiak kiválasztása, «mert különben fegyverre és a katonasághoz kényszerítenék őket.» Az így kitanult személyek valamelyes retorikai tudással később papságra juthatnának és a plébániákon lennének elhelyezhetők. Ezekből jó és «virtuóz» licentiátusok lehetnének. Néhányukat Rómába a Collegium Graecumba lehetne küldeni, hogy később az illető a patriarkátust viselhesse.

3. Magyarországon nemesi konviktus felállítására is szükség lenne a jezsuiták vezetése alatt. Vannak az egri egyházmegyében a magyar irodalmat és tanulmányokat kedvelő ifjak, s ezeket kellene a tanulmányok folytatására megnyerni, tekintet nélkül arra is, hogy szüleik protestánsok-e vagy sem. Eme ingyenes oktatásra az ifjak szüleik akarata ellenére is elmehetnek.

A skizmatikusok megtérítésének az érdekében szükséges egy bazilita kolostornak templommal együtt való létesítése 10 szerzetessel, alapítványi megoldásban.” SUGÁR I.: i. m., 316–317.

A püspök a legalázatosabban könyörög, hogy mindezen elképzelések jövőbeni megvalósításához és véghezviteléhez Őszentsége nyújtson számára segítséget, és támogassa az említett alapítások létrehozására irányuló törekvéseit, kívánságait. Ha az Indiákon, Perzsiában és Angliában oly nagy erőfeszítéseket és költségeket fordítanak a vallás javára⁸⁰, ha Németországról — ahol máskülönben bőséges és szinte fejedelmi egyházi javadalmak találhatók — német földön, Rómában és másutt létesített pápai alumnátusokkal gondoskodtak,⁸¹ ebben az apostoli országban, ahol az aratás sokkal bőségesebbnek tűnik, és már mérsékelt támogatással is hatalmas dolgokat lehetne művelni, Őszentsége miért nem teszi ugyanezt? Terve hogy könnyebben megvalósuljon és Őszentségét csak a lehető legkevesebb költség terhelje, a püspök segélyül mindössze nyolcezer aranydukát kegyes és bőkezű adományozását kéri.

Ezt elnyervén megígéri, hogy a maradékot saját szegénységéből és más lehetséges módokon kiegészítve pótolja, és hogy a fent említett alapításokat teljes egészében és a megfelelő módon megvalósítja. És először is a bécsi alumnátusról már majdnem véglegesen gondoskodott és a szükséges teendőket elrendezte. Ígéri és kötelezettséget vállal arra is, hogy ha azon nyolc ezer forint rendelkezésére fog állni, a maradék hármát az elősorolt módokon kielégítően megalapítja és felállítja: Ungváron tudniillik egy húsz klerikust befogadó alumnátust, egy másikat pedig húsz nemes ifjú számára szintén ugyanott. Végül a bazilita szerzeteseknek monostort és templomot fog építeni, és mintegy 10 szerzetes számára tartós alapítványt fog létesíteni, mint reméli, két esztendő leforgása alatt. Biztos ugyan, hogy a kért támogatás nem elegendő ekkora vállalkozások számára, de miután elkezdődtek és alapjuk meg lett vetve, a hiányzó összeg hozzátehető, majd mások ösztönzése, hathatós kérésük végül elvezethet a kívánt célhoz.⁸² Ő császári felsége is annyi háborús kiadás és szükségletek között arra ígérkezett, sőt már neki is kezdett, hogy két jezsuita kollégiumot alapít és iskolákat nyit: egyet Kassán⁸³, egy másikat pedig Szendrőn.⁸⁴

És ezek látszottak számomra megvalósítandónak, számomra, aki híveim üdvéért a rettenetes és szigorú isteni ítélet előtt fogok számot adni. Ezeket kell megkísérelni

⁸⁰ A Sacra Congregatio de Propaganda Fide által irányított világméretű missziószervezésre: *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide memoria Rerum. 350 anni a servizio delle missioni 1622–1972. I/1: 1622–1700.* Ed. JOSEF METZLER. Rom–Freiburg–Wien, 1973.; TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: A Propaganda megalapítása és Magyarország (1622). *Történelmi Szemle*, 42. (2000) 1–2 sz. 19–68., 32–41.

⁸¹ A reformpápaság által kiépített római és északi kollégiumhálózatra: KLAUS JAITNER: Die päpstliche Kirchenreformpolitik von Gregor XIII. bis Gregor XV. (1572–1623). *Die Gegenreformation in Innerösterreich als politisches, kirchenpolitisches und theologisches Problem.* Hrsg. v. FRANCE M. DOLINAR–M. LIEBMANN–H. RUMPLER–L. TAVANO. Graz–Wien–Köln, 1994. 280–288., 281–282. A római német–magyar kollégiumot leszámítva nem túl számottevő magyar növendékekre: BALÁZS MIHÁLY–MONOK ISTVÁN: *Pápai szemináriumok magyarországi alumnusai. Adalék a jezsuita iskoláztatás kezdetéhez.* Szeged, 1990. (Peregrinatio Hungarorum, 7.)

⁸² Vö. jelen közlemény 5. fejezetét.

⁸³ Kassára l. a 45–46. jegyzetet.

⁸⁴ Vö. VELICS: i. m., 69.

*a lelkek oly mérhetetlen romlásától szenvedő katolikus vallás szükségében és — mint remélhető — az igen bőséges aratás érdekében. Hogyha a támogatást nélkülözni kényszerülök, kérem az isteni felséget, hogy legyen hozzám irgalmas, s annyi lélek elvesztését ne rója fel kárhozzatomra.*⁸⁵

Tartalmának ismeretében kijelenthető: Az irat jóval több, értékesebb, mondhatni szinte teljesen más adatokat tartalmaz a magyarországi katolikus konfesszionalizáció, azaz felekezetszerveződés⁸⁶ problémáiról és lehetőségeiről, mint azt Sugár kivonata alapján feltételezni lehetett volna. A „patrónusi ellenreformáció” részleges kritikáját és a római centrum szerepének vizsgálatát a középpontba állító általánosabb elemzésre egy konferencia-előadás keretében tettem kísérletet.⁸⁷ Most, publikálásakor, a forrás kapcsán felvetődő fontosabb alapkérdéseket: jellegének, datálásának ismérveit, keletkezésének körülményeit, a benne foglalt program megvalósulásának részeleleit vázolom.

Ad limina jelentés vagy emlékirat?

Mindenek előtt alaposan körül kell járni az előjáróban csupán kijelentett, de még nem bizonyított kérdést, hogy valóban *ad limina* jelentésről van-e szó? Vagy netalán egy, a szentszéki diplomata számára készített leírásról? Az eredeti példány lelőhelyén, Gaspere Mattei bécsi nuncius hagyatékában tudniillik több magyar vonatkozású értekezést is találunk. Kettőt például éppen Lippaytól, amelyekben a magyar királyok püspökségek feletti kegyúri jogosítványairól,⁸⁸ illetve az arisztokrácia felekezeti megoszlásáról értekeznek;⁸⁹ egy másikat talán — a Szilveszter-bulla

⁸⁵ A szakirodalomban mindez így szerepel: „A jelentést tevő püspök szerint a legkevesebb, amit a pápa megtehet az, hogy 4 ezer dukátot adományoz neki szegénységére való tekintettel. Egyezer arany elegendő lenne a bécsi alumnusok eltartására. A maradék háromezerből pedig Magyarországon] egy szemináriumot kell felállítani 20 papnövendék s ugyanott egy konviktust 20 nemes ifjú számára. Végezetül a bazilitáknak két éven belül egy kolostort és templomot kellene létesíteni.

„Ha ezek a segélyek hiányoznak, — fejezte be az egri püspök fejtegetését, — kérem isteni Felségedet, hogy annyi lélek elkárhozását ne nékem tulajdonítsa.” SUGÁR I.: i. m., 317.

⁸⁶ A fogalomhasználatra: WOLFGANG REINHARD: Gegenreformation als Modernisierung. Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters. *Archiv für Reformationsgeschichte*, 68. (1977) 226–252.; WOLFGANG REINHARD: Reformation, Counter-Reformation and the Early Modern State. A Reassessment. *Catholic Historical Review*, 75. (1989) 383–404.; WOLFGANG REINHARD: Was ist katholische Konfessionalisierung?. *Die Katholische Konfessionalisierung. Wissenschaftliches Symposium der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte* 1993. Hrsg. v. WOLFGANG REINHARD–HEINZ SCHILLING. Heidelberg, 1995. (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte, 198.) 419–452.

⁸⁷ Korántsem merítve ki a szöveg teljes kontextualitását: A katolikus felekezet-szervezés problémái (problémája) az 1630/1640-es évek fordulóján — Egy Rómába írt egri püspöki jelentés alapján —. *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok*. Szerk. SZABÓ ANDRÁS. Bp.–Nagykőrös, s. a.

⁸⁸ *Vescovadi d’Vngaria*, AS Roma, Arch. Santacroce, vol. 1156, s. f.

⁸⁹ *Nomina Vngarorum tam ecclesiasticorum quam saecularium*, AS Roma, Arch. Santacroce, vol. 1156, s. f.

hamisításával újra és újra meggyanúsított horvát ferences — Levakovich Ráfael-től.⁹⁰ A kérdés második fele könnyen megválaszolható, hiszen a fogalmazványban a kérések címzettjeként még többször szerepel a *Sacra Congregatio* kifejezés. Amit azután Lippay, egyébként helyesen, a pápa különféle megszólításaira javított át.

Némileg problémásabb annak eldöntése, hogy az emlegetett intézmény valóban a jelentéseket fogadó zsinati kongregációt takarja-e? Vagy esetleg egy, a hitterjesztési kongregációhoz intézett *modus iuvandi religionem*-szerű memorandumról beszélhetünk? A katolicizmus modernizációjának és propagálásának lehetőségeit középpontba állító irat tárgyalásmódja ugyanis feltűnően hasonlít azon tervezetekre, amelyeket Pázmány Péter esztergomi érsek, Dallos Miklós váci és Domitrovich Péter zágrábi püspök vetett papírra 1622-ben a Propaganda megalapításakor.⁹¹ Ezek az emlékiratok azonban kifejezetten a frissen megalakult hitterjesztési kongregáció felkérésére készültek még XV. Gergely (1621–1623) pontifikátusa alatt. Hasonló felkérésnek — vagy bármilyen vonatkozó utalásnak — nyoma sincs a kongregáció akta- és levél*registrumaiban* Lippay egri püspöksége idejéből (1637–1642).⁹² Sőt teljességgel kizárható, hogy VIII. Orbán (1623–1644) pápaságának utolsó éveiben ilyenre sor került volna.⁹³ Az sem tűnik valószínűnek, hogy Lippay önkéntes elhatározásból írt volna egy ilyen nagy ívű tervezetet a Propagandának, ráadásul úgy, hogy annak — a magyar hierarchia számára akut problémát jelentő — olasz miszisionáriusairól tulajdonképpen egy szót sem ejt benne.

Egyedül a szakirodalomban találkozunk azzal az állítással, hogy Lippay úgy-mond „anyagi támogatást kért a propagandától egy papnövelde felállítására”.⁹⁴

⁹⁰ *La Servia è provincia di Vngaria*, AS Roma, Arch. Santacroce, vol. 1150, s. f.

⁹¹ Összehasonlító elemzésük: TUSOR PÉTER: A pápai diplomácia javaslatai 1639-ben a Szentszék részvételére a magyarországi katolikus restaurációban. *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve IX.* Szerk. FÜR LAJOS. Bp., 1999. 19–38., 21–24.; TÓTH I. GY.: *A Propaganda megalapítása* i. m., 41–45.; illetve MOLNÁR A.: *Katolikus missziók* i. m., 210–211.

⁹² A kongregáció levéltárának következő köteteit ellenőriztem: APF Acta, vol. 12. 13. 14. 15.; Lettere [Volgari], vol. 17. 18. 19. 20. 21.; Lettere [Latini], vol. 9. — Önmagában az, hogy az jelentés szövege nincs meg — márpedig nincs meg — a kongregáció levéltárában, még nem elegendő bizonyíték. A történeti kutatás Tóth István György felfedezéséig Pázmány említett emlékiratát is más hely(ek)ről használta, ennek ügyiratai azonban ismertek voltak. TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: Pázmány Péter négy ismeretlen levele. *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve VIII.* Szerk. FÜR LAJOS. Bp., 1997. 169–184.; TUSOR P.: i. m., 22., 10. j.; TÓTH I. GY.: *A Propaganda megalapítása* i. m., 42., 70. j.; TÓTH I. GY.: *Ahogy Róma látott minket* i. m., 567–568., 73. j.

⁹³ Pontifikátusára: GEORG LUTZ: Rom und Europa während des Pontifikats Urbans VIII. Politik und Diplomatie. Wirtschaft und Finanzen. Kultur und Religion. *Rom in der Neuzeit. Politische, kirchliche und kulturelle Aspekte.* Hrsg. v. R. ELZE-H. SCHMIDINGER-H.S. NORDHOLT. Wien–Rom, 1976. 72–167.; GEORG LUTZ: *Kardinal Giovanni Francesco Guidi di Bagno. Politik und Religion im Zeitalter Richelieus und Urbans VIII.* Tübingen, 1971. (Bibliothek des Deutschen Historischen Institut in Rom, 34.); JUDITH A. HOOK: Urban VIII. Die Paradoxie der geistlichen Monarchie. *Europas Fürstenhöfe 1400–1800.* Hrsg. v. A. G. DICKENS. Graz–Wien–Köln, 1978. 213–231.; JOSEPH GRISAR: Pápstliche Finanzen, Nepotismus und Kirchenrecht unter Urban VIII. *Xenia Piana.* Romae, 1943. (Miscellanea Historiae Pontificiae, 7.) 205–366.; *Enciclopedia dei Papi. III: Innocenzo VIII–Giovanni Paolo II.* Ed. IS-TITUTO DELLA ENCICLOPEDIA ITALIANA. Roma, 2000. 307–321.

⁹⁴ HODINKA A.: *A munkácsi görög-katolikus püspökség* i. m., 762.

Hodinka Antal a munkácsi egyházmegye történetéről írt monográfiájában a kongregáció 1637. évi aktáiból szó szerint idézi a következőket: „*Referente eodem e. d. Pallotto literas eppli Agriensis de modo propagandi*⁹⁵ *in Ung. Religionem cath., s. congr. nolens seminaria, quae proponit eppus, erigere*”. Vagyis hogy az egri püspök levelét a katolikus vallás magyarországi terjesztésének módozatairól referálták a pápai szakhatóság ülésén, ám ez mégsem tartja kívánatosnak a javasolt szemináriumok megalapítását.

Hodinka némileg félreértelmezi a kongregációs bejegyzés szövegét, hiszen az egyértelműen papnevelők létesítéséről beszél. Mivel azonban forrásunkban Lippay szintén több szeminárium emeléséhez kéri a Szentszék hozzájárulását, így még inkább tálcán kínálkozik a megoldás: a főpap egri szolgálata kezdetén mégiscsak a hiterjesztési kongregáció számára készített egy tervezetet. Egyrészt beható tájékoztatásul, másrészt pedig azért, hogy a római központ, konkrétan annak missziós főhatósága támogatásával biztosítsa a katolicizmus protestantizmussal szembeni versenyképességét Felső-Magyarországon. Ezzel — előbbi okfejtésünkre alaposan rációfalva — egy csapásra megoldódna az irat datálásának, rendeltetésének kérdése. Tisztázódna, hogy miért nem került a zsinati kongregáció elé, s miért hiányzik az *ad limina* jelentések gyűjteményéből. Sőt a Propaganda döntésének ismeretében azt is kijelenthetnénk: Róma érdemben megtárgyalta az előterjesztéseket, kifejezetten értékelte azokat, mindazonáltal átmeneti anyagi nehézségek miatt nem volt képes a szükséges támogatást megadni.⁹⁶

A megoldás persze nem ilyen egyszerű. Bármennyire is fontos momentum lenne, hogy a forrásunk szentszéki ügykezelésére támpontot találjunk, a pusztán szakirodalmi alapú vizsgálat teljesen tévútra vinne bennünket. Ugyanis a kongregáció határozatáról értesítő levél, amely a határozathoz hasonlóan valóban már Lippay püspöksége idején keletkezett, még elődjének, Lósy Imrének (1633–1637) van címezve.⁹⁷ A Hodinka által idézett dekrétum az ő 1637. január 3-ai, kifejezetten a Propagandához intézett levelére vonatkozik. Ebben Lósy szokás szerint az olasz minorita misszionáriusok felső-magyarországi működését kritizálja, és pár mondatban egy alternatív megoldást vázol fel. Eszerint a misszionáriusokat a Szent Üdvözítőről nevezett obszerváns ferences rendtartomány kolostoraiban kellene elhelyezni, és a katolicizmus pozícióinak biztosítására mind a protestáns, mind pedig a török területeken ezek mellett lenne célszerű szemináriumokat létrehozni. Ezen intézmények fenntartásának biztosítására kért Rómától intézményenként nem túl

⁹⁵ A kiemelés (*propagandi*) Hodinkától. Hivatkozása: „Róma, Prop. Lev., Acta congr. 1637, pag. 311.”

⁹⁶ „Referente eodem eminentissimo domino cardinale Pallotto litteras episcopi Agriensis de modo propagandi in Vngaria religionem catholicam, sacra congregatio non valens seminaria, quae proponit episcopus erigere et manutenerere, quia redditus eius non sufficiunt, iussit episcopo praefato rescribi eius sententiam probatam fuisse ab eminentissimis patribus, sed cum adhuc sacra congregatio non habeat redditus ad erigenda et manutenedenda nova seminaria sufficientes, huiusmodi provisionem ad meliora tempora differre cogitur. APF Acta, vol. 12, fol. 311v. 1637. június 22. (!), az ülés 17. pontja.

⁹⁷ 1637. május 27. (!) Lettere [Latine], 9, fol. 89v–90f. — Lippay kinevezésének dátuma a 116. jegyzetben.

nagy összeget, mindössze évi 50–50 arany dukátot.⁹⁸ Lósy előterjesztése kétségkívül fontos dokumentum. Nem elégszik meg azzal, hogy rámutat az olasz misszionáriusok tevékenységének korlátaira: kóborló életmódjukra, nyelvtudásuk hiányosságaira, arra, hogy a protestánsok között és a hódoltságban nem igen lehet hasznukat venni, hanem ezúttal kompromisszumos megoldásra törekszik; s korántsem mellesleg igyekszik kamatoztatni a római központ nyújtotta lehetőségeket. Mindazonáltal ez az irat a megoldáshoz most csupán annyival visz bennünket közelebb, hogy megerősíthetjük: forrásunk valóban nem a hitterjesztési kongregáció számára készült.

Ha feltűnőnek mondtuk forrásunk hasonlóságát Pázmány, Dallos és Domitrovich írásaival, az már-már kísértetiesnek nevezhető ez Lippay 1650-i, immár esztergomi érsekként írt *ad limina* jelentésével.⁹⁹ Szembeötlő a szerkezeti azonosság: egyik irat sem elégszik meg az adatszerű ismertetésekkel, ezeket mindkettőben a modernizációs stratégia: az elért és elérendő eredmények számbavétele követi; lezárásként pedig különféle, a pápához intézett kérések, javaslatok állanak. Emellett konkrét tartalmi összefüggések is kimutathatók. Mind a jelen egri, mind az 1650-es esztergomi relációban kiemelt szerepet kap a ruténnel kötendő unió kérdése.¹⁰⁰ Mindkét alkalommal lényegében ugyanazt a konfesszionalizációs koncepciót fejti ki. Első helyen továbbra is a szeminárium alapítások állnak, ezt követik a jezsuita kollégium-, iskolahálózat bővítése. Az arisztokrácia konverziójának folytatása csupán a harmadik a sorban, amit szinte hangsúlyosabban követ a köznemesek térítésének kérdése. (Nagyobb teret kap viszont a szabad királyi és bányavárosok felekezeti „meghódítása”, vélhetően szoros összefüggésben a városi szabadságjogoknak az 1640-es évek második felében bekövetkezett országgyűlési korlátozásával.)¹⁰¹ Ráadásul, miként alább látni fogjuk, az esztergomi jelentésben néhány olyan

⁹⁸ Lósy Jászó, 1637. január 3-ai levele APF SOCG vol. 79, fol. 200^v. Közlőve: *A Propaganda Fide Kongregáció levéltárából. I/1: Acta vol 1–12 és SOCG vol. 56–79*. Kiad. SÁVAI JÁNOS. Szeged, 1993. (Documenta missionaria Hungarum et regionem sub ditione Turcica existentem spectantia, I/1.) 444–446.

⁹⁹ Nyomtatásban: HUSZÁR K.: i. m., 696–712.; ERNEST BOUYDOS: The Quadrennial Reports of the Archbishops of Strigonia to Rome. *Slovak Studies [Rome]*, 5. (1965) 7–98., 32–47. A jelen dolgozat tárgyát képező egri jelentéshez hasonlóan ugyancsak sűrűn javított, ám teljesen s.k. fogalmazványa: Prímási Levéltár (= PL), Archivum Ecclesiasticum Vetus, n. 235. Mivel e változatot az ugyancsak fontos szöveg egyik közlője sem ismerte, és számos kiegészítő információt hordoz, egy kritikai igényű publikáció talán ez esetben is megfontolandó.

¹⁰⁰ A problémával behatóbban Lippay itt foglalkozik először. Vö. HODINKA A: *A munkácsi görög szert. püspökség* i. m., n. 126; M. LACKO: *Unio Uzhorodensis* i. m., 246–252 (Appendix n. 56). (Lacko egy későbbi másolatot adott ki ehelyett: APF SC Germania I, vol. 232–235^v.) Az unió realizálására irányuló törekvéseinek egyik utolsó gyakorlati lépése pedig 1661. július 1-én, Pozsonyból kelt levele lehetett, amelyen a munkácsi vármagyhoz (?) írt: „Miben légyen és régtől fogva miben volt az Munkaczij kalastromnak és püspökségnek állapotja, ezen includált infomatióbül [!] meg fogja érteni kelmed. Kérjük azért szeretettel kelmedet amoveáltassék ez az mostani minden igazság ellen intrudált schismaticus püspök az calastrombül [!], helhestessék [!] oda Partenius hogy ezután Partenius püspöktől főggyenek és hallgassanak az Munkaczij districtusban lévő Orossy papok” MOL MKA Arch. fam. Rákóczi (E 190), A/iratok, n. 7857.

¹⁰¹ Vö. BESSENYEI JÓZSEF: A szabad királyi városok jogainak csorbitása. Az 1647. évi 78. törvény. *Történelmi Szemle*, 33. (1991) 255–263; TUSOR PÉTER: Nemesi és polgári érdekvéonyesítési törekvések

konkrét utalás is található, amely a korábban, még egri püspökként vázolt program részeredményeiről számol be.

Ez utóbbi megállapítások akár perdöntőnek tekinthetők a forrás jellegének, rendeltetésének meghatározásában. Még akkor is, ha a Propagandához hasonlóan az illetékes zsinati kongregáció levéltárának szóba jöhető fondjaiban nemhogy bármilyen példánya, de még egyetlen vonatkozó ügyirata sincsen. Ami ezúttal csupán azt bizonyítja: az irat végül nem jutott fel a Kúriába.¹⁰²

A datálás problémája

További felteendő kérdés a forrással kapcsolatban az, hogy vajon mikor keletkezhetett. A keletkezés meghatározásának alapvető nehézsége, hogy a kongregációs akták mellett a nunciusi jelentések,¹⁰³ államtitkársági utasítások¹⁰⁴ sorozataiban még csak rá vonatkozó utalást sem lehet találni. Ezért ismételten csupán belső érvekre, közvetett bizonyítékokra hagyatkozhatunk.

Az időmeghatározás szempontjai a következők. A szövegben említés történik egy minorita vértanúról, akiben Iglódi Illésre ismerhetünk. Ő G.B. Astori da Ferrara tartományfőnök beszámolója szerint 1639. november 6-án halt meg.¹⁰⁵ Ez tehát a teljes bizonyossággal megállapítható *terminus post quem*. A minden kétséget kizáró *terminus ante quem* pedig Lippay György prímási kinevezése: 1642. november 18.¹⁰⁶ E három éven belül még közelebbi támpontot ad, hogy a jelentés a jezsuiták homonnai kollégiumát már többnyire ungvárinak mondja. Az átköltözésre 1640-ben került sor.¹⁰⁷ Továbbá szó van egy szendrői kollégium létrehozásáról is, amely uralkodói vállalkozás aligha lehetett más, mint egy már meglévő, szintén 1640-ben (Roskoványi László szendrői kapitány által) alapított rezidencia¹⁰⁸ továbbfejleszt-

a katolikusok és reformátusok kassai recepta religiává válásában (A Magyar Tanács és a vallásügy 1648-ban). *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok–Regnum*, 1998/1–2. sz., 5–26.

¹⁰² A következő köteteket néztem át: ASV Congregazione del Concilio, Libri Litterarum Visitationum SS. Liminum, vol. 7; Libri Decretorum S. C. Concilii, vol. 15a. 15b. 16. 17; Libri Litterarum vol. 12. 13. Emellett a *Positiones* fond darabszintű mutatója sem tartalmaz vonatkozó adatot. Ellenőriztem a jelentéseket tartalmazó *Relationes Dioecesium* állagot is (Agrien.). — A hivatal levéltára jelenleg a Vatikáni Titkos Levéltárban található. Ismertetése: LAJOS PÁSZTOR: *Guida delle fonti per la storia dell'America Latina negli archivi della Santa Sede e negli archivi ecclesiastici d'Italia*. Città del Vaticano, 1970. (Collectanea Archivi Vaticani, 2.) 145–155; V. C. ORTÍ: *Estudio histórico-jurídico* i. m., 123–131.; *La Sacra Congregazione de Concilio* i. m., 395–476.

¹⁰³ BAV Barb. lat., vol. 7017–7042; ASV Segr. Stato, Germania, vol. 135–139.

¹⁰⁴ BAV Barb. lat., vol. 7079–7085; ASV Segr. Stato, Germania, vol. 135–139.

¹⁰⁵ Astori da Ferrara jelentése kiadva: *Relationes Missionariorum de Hungaria et Transylvania (1627–1707)*. Ed. TÓTH ISTVÁN GYÖRGY. Bp.–Roma, 1994. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes, 1.) 57–65., n. 4.

¹⁰⁶ MOL MKA Collationes ecclesiasticae (E 229), vol. 1, fol. 447–449.

¹⁰⁷ Vö. FAZEKAS I.: *Szerzetesrendek Kelet-Magyarországon* i. m., 70–71., 76.; HERMANN E.: i. m., 272.; POLGÁR L.: i. m., 65., 57., 80–81. — A homonnai intézményt II. Rákóczi György felső-magyarországi hadjárata után Ungváron 1646-ban „csak” újraalapították, is nem akkor helyezték át, mint VELICS L. állítja: i. m., 69.; vö. még LUKÁCS L.–MOLNÁR A.: i. m., 401.

¹⁰⁸ VELICS L.: i. m., 69.

tésének végül meg nem valósult terve. Emellett a tapolyhanosfalvai történet ismeretésekor Lippay meglehetősen időbeli távolságból tekint az eseményre, hiszen már a különleges következményt: a „reprotestantizáció” helyi közösségekre eddig aligha használt fogalmával leírható jelenséget is említi. A vizitációra pedig 1640 tavaszánál korábban nemigen kerülhetett sor.¹⁰⁹

Ezek az érvek, leginkább pedig az utóbbi mind határozottabban 1641 irányába mutatnak. Méghozzá feltűnő összhangban az egri püspök azon állításával, miszerint bécsi szeminárium-alapítása gyakorlatilag már befejeződött. Az intézmény ténylegesen 1641 novemberétől működött, uralkodói megerősítését Lippay 1642 júliusában kérte és ünnepélyes megnyitására 1642 novemberében került sor.¹¹⁰ Bár az alapítás meglehetősen hosszú időt vett igénybe¹¹¹ a szöveg kifejezéseit figyelembe véve¹¹² irányadónak az 1641. novemberi dátum tekinthető. Ezzel szemben az uniót a „rutének pátriárkájával”, azaz Basilius Taraszovich-csal a jelentés még elérendő célként, de nem küszöbönálló eseményként kezeli. A rutén főpap hitvallására végül 1642 április–júniusában került sor.¹¹³

¹⁰⁹ Mattei nuncius 1639. október 8-ai — alább még idézendő — jelentésében írja, hogy Lippay néhány héten belül vizitálni fogja egyházmegyéjét (BAV Barb. lat., vol. 7017, fol. 80^f.) A püspök azonban még januárban is Bécsben volt (PL Archivum Saeculare Acta Radicalia [= AS AR], classis X, n. 196, 9. cs., fol. 279–282; 61.cs., fol. 80–81.). Március 14. körül érkezett meg Jászóra, ahonnan április 10–11-én indult vissza Bécsbe Kassa–Eperjes–Szepes irányában: „Énnemk itten való maradásom nem leszen tovább Húsvét után való szerdánál, azon vagyok, hogy ugyanazon napon, avagy pedig másnap, csütörtökön meginduljak, és Kasánál Szepes felé igyenesen menjek Bécsbe.” (Levelei Nyáry Istvánhoz, Kassa, 1640. márc. 14 és Jászó, április 4. MOL Zichy család levéltára [P 707], fasc. 81, NB. n. 7768–69.) A rendelkezésre álló adatok szerint ez a leghosszabb idő, amit a püspök-kancellár egyházmegyéjében töltött. — A vizitációról jegyzőkönyv nem maradt fenn, a legkorábbi ilyen egri egyházmegyei irat 1746-ból származik. *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa VI: Egri főegyházmegye*. Szerk. DÓKA KLÁRA. Bp., 1998. 7.

¹¹⁰ FAZEKAS I.: *Magyar kispapok Bécsben* i. m., 11; FAZEKAS I.: *A Pázmáneum története (kézirat)* i. m., 15–17.; Lippay levele III. Ferdinándhoz az alapítás ügyében (1642. júl. 26-ai kivonat): MOL Magyar Kancelláriai Levéltár (= MKL), Magyar királyi kancellária, Propositiones et opinioniones (A 33), n. 267/1642.

¹¹¹ FAZEKAS I.: *A Pázmáneum története (kézirat)* i. m., i. h. — G.B. Pallotto bíboros egy misszionáriusi jelentés nyomán már 1640. december 3-án referált a hitterjesztési kongregációban a szeminárium ügyéről, méghozzá igen sajátosnak tűnő összefüggésben: „Episcopi Agriensis pietatem commendavit, qui 20 loca sui seminarii offert pro adolescentibus linguae Polonicae vel Illyricae cum victu et vestitu, si iuramento se obstrinxerant in eius dioecesi in spiritualibus servire, iussitque de huiusmodi oblatione rationem haberi, ut cum adolescentes praefatarum linguarum recurrant pro subsidio ad sacram congregationem, huiusmodi occasio prosequendi sua studia illis proponatur.” APF Acta, vol. 14, fol. 231^f.

¹¹² „Seminarium Viennae...erexi” „alumnatus Viennensis iam pene sufficienter providit, et necessaria constituit”

¹¹³ M. LACKO: *Unio Užhorodensis* i. m., 78–79; 205. HODINKA A.: *A munkácsi görög-katolikus püspökség* i. m., 288–294; ATHANASIOS G. WELYKYJ (ed.): *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900). I: 1600–1640*. Romae, 1972. 16., n. 14. — Meg kell említeni, hogy Lippay a rutén püspökökkel szemben Rákóczi által alkalmazott retorziók között külön nem tér ki annak 1640 december–1641 szeptember közötti bebörtönzésére. Ebből nagy bizonyossággal viszont csak az következik, hogy a jelentés nem keletkezhetett a mondott időszakban, hiszen az aktuálisan fennálló fogságot a püspök valóban aligha hallgathatta volna el. A fentebbi érvek pedig inkább kiszabadulás utáni keletkezést valószínűsítik. Bár kétségekívül gyanús némileg Lippay némasága, s az, hogy konkrétan csupán Taraszovich jövedelmeinek „befagyasztásáról” ír, az *omnibus machinationibus* kifejezés mégis eléggé tág fogalom arra, hogy még az ilyen radikális büntetőintézkedést is magában foglalja. Ennek bekövetkeztéről, majd megszűntéről 1640. március 15-i, illetve 1641. szept. 12-i leveleiben a püspök egyébként is már behatóan

Mindezek alapján talán nem járunk messze a valóságtól, ha a forrás keletkezését 1641 novembere és 1642 áprilisa közé, ezen belül is inkább 1641 november/decemberére tesszük.

Megfigyeléseinket ugyanis a püspökök jelentéstételi kötelezettségeire vonatkozó kánoni előírások is igazolni látszanak. A magyar főpapoknak négyévente kellett volna beszámolót küldeniük Rómába, a *quadrenniumok* számítása V. Sixtus *Romanus Pontifex* kezdetű apostoli konstitúciójának 1585. december 20-i publikálásakor vette kezdetét. Azaz a 14. *quadrennium* éppen 1641-ben járt le.¹¹⁴ Sőt akkor is igen kedvező helyzetben vagyunk, ha azt a hazai szakirodalomban felbukkanó, a kiváló egyházjogász Hanuy Ferenc által megfogalmazott állítást vesszük figyelembe, miszerint Magyarországon nem követték teljesen egészében a római direktívákat, és a számítás alapjául főpásztori működésük kezdetét vették.¹¹⁵ Lippay esetében ez 1637 májusa,¹¹⁶ következésképpen az eredmény megint csak 1641.

A keletkezés körülményei

Hanuy konkrétan Pázmányra alkalmazott megállapításával¹¹⁷ kétségtől közel járt azon probléma gyakorlati megoldásához, amit a magyar relációk feltűnő hiánya jelent, legalábbis a 17. századra nézve. Ugyanakkor nem részletezi, hogy mit kell érteni Pázmány érseksége kezdetén. Uralkodói kinevezését, vagy az *institutio canonica*t, közkeletűbben pápai megerősítését, amelyek a majdani bíboros esetében kivételesen egy évre esetek.¹¹⁸ Az előbbit aligha vehetjük alapul, hiszen egy egyházjogi előírás és ugyan egyházi vonatkozású, de mégiscsak világi jogi aktus, jelesen az uralkodói adományozás párhuzamba állítása óvatosságra kell intsen bennünket. Marad tehát a pápai megerősítés. S valóban, a püspököknek az *ad limina* látogatásra és jelentéstételre csak ezt követően, bulláik átvételékor vállaltak esküvel kötelezettséget. A székükben kánonilag megerősített, majd jelentést is tevő főpapok több ízben hivatkoznak is e fogadalmukra,¹¹⁹ (amelynek — úgy tűnik — hol a római *quadrennalis* számításához, hol megerősítésük dátumához igazodva tettek többé-kevésbé eleget.)¹²⁰

informálta az Apostoli Széket. Vö. HODINKA A.: *A munkácsi görög-katholikus püspökség* i. m., 277–288.; M. LACKO: *Unio Uzhorodensis* i. m., 71–75.; A.G. WELYKYJ: i. m., 6–7., n. 4. és 11., n. 7.

¹¹⁴ V. C. ORTÍ: i. m., 29–33.; N. RE: i. m., 149–162., 582–583.

¹¹⁵ *Pázmány Péter... összegyűjtött levelei I–II.* Kiad. HANUY FERENC. Bp., 1910–1911 (= PÖL). II, 771., 1. j.

¹¹⁶ A Királyi Könyvekben kinevező iratának kelte május 14. MOL MKA Coll. eccl. (E 229), vol. 1, fol. 384–385; MOL MKL Libri regii (A 57), vol. 9, fol. 3–4. Beiktatását az uralkodó azonban már május 1-én meghagyta a pozsonyi kamarának, amely május 7-én a szépsi kamarát utasította ennek megtételére. MOL MKR Benignae resolutiones (E 21), fol. 2–3/V/1637; Uo., Expeditiones camerales (E 15), n. 8/V/1637.

¹¹⁷ „Pázmány, úgy látszik, a maga érsekségének kezdetétől (1616) számította quadrenniumokat (helytelenül!)...” PÖL II, 771, 1. j.

¹¹⁸ MOL MKL Libr. Reg. (A 57), vol. 6, fol. 779–780; *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi* IV. Ed. PATRITIUS GAUCHAT. Monasterii, 1935 (= HC IV). 322.

¹¹⁹ Pl.: E. BOUYDOSH: i. m., 20., 23.; és BAV Boncomp-Ludov., vol. E 19, fol. 183^f–184^v.

¹²⁰ E kérdésben majd csak az esetenkénti analízis elvégzése után láthatunk világosabban. Egy különleges példa a római időszámítás alkalmazására Lósy Imre esztergomi megerősítése után mindössze három héttel ágei útnak benyújtott jelentése. Utoljára kiadva E. BOUYDOSH: i. m., 30–32.

Mivel azonban bulláikat számos esetben különféle okok miatt évekig nem tudták, illetve nem akarták megszerezni, így értelemszerűen jelentéstételi kötelezettségük sem volt. A hazai *ad limina* jelentések katsztrófális hiányainak magyarázata tehát — legalábbis a 17. századot tekintve — önmagában voltaképpen nagyon egyszerű, ám annál bonyolultabb problémahalmazzal: az uralkodói püspökkinevezések/pápai megerősítések, a királyi „kegyúri jogok”, a sajátos magyar államegyházi berendezkedés¹²¹ szerteágazó kérdéskörével függ közvetlenül össze. Taglalása írásunk szorosabban vett tárgyát most messze meghaladná.¹²²

Számunkra mindez most egyébként is csak annyiban lényeges, hogy forrásunk jelleg-meghatározása, datálása után immár azzal a feladvánnyal szembesít bennünket, hogy Lippay ugyan miért tett eleget jelentésírói kötelezettségének? Egri székeben tudniillik sosem nyert pápai megerősítést. Az egyházmegye kormányzását nemcsak világiakban (*in temporalibus*), hanem lelkiekben is (*in spiritualibus*) királyi kinevezése alapján vette át. 1637 májusa ennek dátuma.¹²³ Érvényes szentszéki felhatalmazása még Veszprémre szól, ennek címére szentelték fel 1633-ban.¹²⁴ Ide fűződő kánoni köteléke alól Róma nem oldozta fel. Ha Lippay mindvégig megszegett egy fontosabb egyházbogi előírást, mármint a bullák megszerzését, vajon miért teljesítette azt, ami tulajdonképpen nem is lett volna feladata?

Lehetséges magyarázatként kínálkozik, hogy bár az irodalom a Rómához hasonlóan egyértelműen visszaélésről (*abusus*) beszél,¹²⁵ a hazai episzkopátus egyházbogilag nem tekintette teljesen szabálytalannak a püspöki javadalom és joghatóság azonnali átvételét a királyi kinevezés után. A bullák megszerzésének bonyolult római procedúráját rendszerint azonnal megindították a kánoni kivizsgálási eljárás lefolytatásával, ezek jegyzőkönyvei szinte hiánytalanul fenn is maradtak.¹²⁶ Ezt

¹²¹ Ennek középkori gyökerei és főbb jellemzői: MÁLYUSZ ELEMÉR: *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog*. Bp., 1958. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből, ú. s. 9.); ERDŐ PÉTER: *Egyházjog a középkori Magyarországon*. Bp., 2001, 200–213. (Magyarország és az Apostoli Szentszék kapcsolatai Zsigmond király korában.); KOVÁCS PÉTER: *A Szentszék, a török és Magyarország a Hunyadiak alatt (1437–1490). Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*. Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. Bp., 1996. 97–117.

¹²² A bekezdésekben foglalt kérdések beható elemzése, teljekörű értékelése még előttem álló feladat. Addig is l.: JAKAB ANTAL: *Az erdélyi római katolikus püspöki székhely betöltésének vitája a XVII. században*. Kolozsvár, 1944. (Erdélyi Tudományos füzetek, 172.); GALLA FERENC: Simándi István választott erdélyi püspök pápai kinevezésének ügye. *Notter Antal Emlékkönyv. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről*. Szerk. ANGYAL PÁL–BARANYAY JUSZTIN–MÓRA MIHÁLY. Bp., 1941. 561–587.; és Fraknói Vilmos alább idézendő munkáit. A probléma máig legjobb áttekintése: HERMANN E.: i. m., 273–277. (*Restauráció és államhatalom*).

¹²³ L. a 116. jegyzetet.

¹²⁴ HC IV, 366; PÖL II, n. 860, 457.

¹²⁵ FRANKÓI VILMOS: *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*. Bp., 1895. 380–381. 399–410.

¹²⁶ ASV Archivio Consistorialis, Congregazione Concistoriale, Processi Canonici; Archivio della Nunziatura in Vienna (= ANV), Processi dei vescovi e degli Abbati, Processus Datariae passim.; GALLA FERENC: *A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a vatikáni levéltárban. A magyar katolikus megújulás korának püspökei*. Klny. Levéltári Közlemények, 20–23. (1942–1945) 11–24.; TUSOR PÉTER: *Eszterházy Károly kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban. Eszterházy Károly Emlék-*

követően viszont, különösen a már felszentelt főpapok a Rómától való távolságra, illetve a sürgető lelki szükségletekre hivatkozva azonnal fungálni kezdtek.¹²⁷ Majd az ügyet az *annata*- és illetékfizetési problémák miatt,¹²⁸ vagy közeli áthelyezésükkel számolva sokszor már nem nagyon mozgatták tovább.

Számos kollégájához hasonlóan Lippay is így tett, hiszen egri püspökségét ámenetinek tekintette az esztergomi szék felé, amelynek megszerzését már Pázmány halála utána megkísérelte.¹²⁹ Lehet, hogy főpap jelentését a sajátos helyzet kánoni legitimálásának növelésére készítette, mégpedig az előírt időben: az 1595-től számított 14. *quadrennium* idején, illetve négy esztendei tényleges kormányzás után? Eljárása ez esetben egyedülálló lett volna. A 17. századi hazai episzkopátus tagjai közül eleddig senkiről sem tudjuk, hogy pápai megerősítés nélkül relációt küldött volna Rómába. Az egri püspök lett volna az egyetlen, aki továbbgondolta volna az államegyházi gyakorlat kánonjogi konzekvenciáit, akár a római *quadrennalis* számítás betartásával, akár azzal, hogy négy esztendőnyi egyházi joghatóság-gyakorlásáról számot adjon? (Aminek kezdete végső soron közvetve mégiscsak az uralkodói kinevezéshez köthető.)

Mi több, Lippay jelentése, mint láthattuk, nem pusztán formalitás. Igen alapos tájékoztatást nyújt Róma számára a katolikus felekezetszerveződés felső-magyarországi problémáiról és lehetőségeiről. Egy komplex konfesszionalizációs programot vázol fel, a végrehajtás kulcsát a Szentszék kezébe helyezi, a sikert annak anyagi hozzájárulásától teszi függővé. Arról lehet tehát szó, hogy az államegyházi szisztéma nyújtotta előnyökhöz feltétlenül ragaszkodó egri püspök az *ad limina* jelentési kötelezettséget kihasználva igyekezett egyúttal az önálló állami entitással, gazdasági potenciállal rendelkező római centrumban rejlő lehetőségeket is kamatoztatni?

Ez utóbbi kérdésfeltevés már közel jár a valósághoz. Az konkrét történeti körülmények felvázolása mégis különleges megvilágításba helyezi forrásunk keletkezését. Spontaneitásról aligha beszélhetünk. Úgy tűnik, igen sajátos körülményeknek

könyv. Szerk. KOVÁCS BÉLA. Eger, 1999. 23–42.; MOLNÁR ANTAL: Adatok a váci püspökség török kori történetéhez. *Egyháztörténeti Szemle*, 2. (2001) 2 sz. 57–86.; MOLNÁR ANTAL: A kalocsai érsekség a 17. században a püspöki processzusok tanúvallomásainak tükrében. *Ezredforduló–századforduló–hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére*. Szerk. J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA. Piliscsaba, 2001. 149–163.

¹²⁷ „legelsőben de usu iurisdictionis nostrae [joghatóságunk alkalmazásáról], mellyet usurpálunk [birtoklunk] mihelen Ófelsége conferálja [adományozza] az püspökségeket: és ebben jól considerálja [fontolja meg] kegyelmed, hogy semmi quaestiót [kérdést] ne kellessék moveálnunk [mozgatnunk], mert ebben etiam sacros canones habemus faventes ob necessitates ecclesiarum [az egyházak szükségletei miatt kedvező kánonok is állnak mellettünk], igen messi lívéen Romatul.” Lósy Lippayhoz, Nagyszombat 1640. jan. 3. PL AS AR, class. X, 9. cs., 279–282. fol. Az esztergomi érsek e nézetét már 1637-ben tudatta Rómával: „Utor quidem beneficio sacrorum canonum in administratione ob necessitates et ob id, quod longe dissitus sum a curia Romana, coeterum nolo esse in mora, quin procurem confirmationem ac consecutionem pallii.” Levele Malatesta Baglioni bécsi pápai nunciushoz, Nagyszombat, 1637. máj. 15. ASV ANV, Proc., n. 64. s.f.

¹²⁸ TUSOR PÉTER: Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia (A magyar klérus és a római Kúria kapcsolatainak válsága és reformja). *Századok*, 134. (2000) 431–459., 441–443.

¹²⁹ Malatesta Baglioni nuncius Francesco Barberinihez, Bécs, 1637. április 18. BAV Barb. lat., vol. 6984, fol. 98v.

tudható be, hogy az egri püspök 1641-es helyzetelemzésével, elképzeléseivel megismerkedhetünk. Nagy valószínűséggel a Szentszék kivételes beavatkozásának kell tulajdonítanunk, hogy Lippay kollégáival ellentétben pápai megerősítés nélkül is eleget tett a sixtusi előírásnak.

Róma ugyanis a vele politikai konfliktusba kerülő Pázmány halála után igyekezett úgymond „megrendszabályozni” a magyar püspököket.¹³⁰ E törekvés egyik célpontja a közismerten Pázmány-kreatúra Lippay volt, akit a Szentszék a rezidencia-kötelezettségre hivatkozva megkísérelt kancellári tisztéből és így a bécsi udvarból eltávolítani. Érdekes módon azonban nem korábbi, egyházjogilag szabályosan, pápai megerősítéssel kormányzott veszprémi egyházmegyéjébe, hanem az egribe. A császári diplomácia közbelépésére a meglehetősen nehéz helyzetbe került Lippaynak végül sikerült korlátozott idejű, két évente megújítandó felmentést kapnia a helybennlakás kötelme alól. Ügyével a zsinati kongregáció keretein belül felállított, úgynevezett *Sacra Congregatio Residentiae Episcoporum* foglakozott több ízben.¹³¹

Róma eljárása ismét több kérdést vet fel. Az egyik, hogy miért nem a bullák megszerzésének ösztönzésére hozott szankciókat? A leginkább valószínű válasz erre az, hogy a már több mint egy évtizede kiújult, és részlegesen csak 1645-ben rendezett annata- és illetékfizetési vita miatt¹³² a Kúria számára meglehetősen kényes lett volna egy anyagi vonatkozású ügyben kánoni fenyítéket alkalmazni. A másik kérdés, hogy a kancellárt miért nem veszprémi rezidenciájára kísérelték meg eltávolítani? Ennek azonban sok realitása nem lett volna, hiszen ott már Jakusith György személyében a pozsonyi kamara által beiktatva egy másik főpap működött.¹³³ Azzal viszont, hogy a rezidencia-kötelezettséget Eger esetében kérték számon, majd végül a felmentést is ugyanoda kapta meg,¹³⁴ Lippay egri főpásztorsága konzisztoriális aktus nélkül is kivételes kánoni szentesítést nyert — a gyakorlatban. Ez, valamint a különleges „szakhatósági” figyelem a zsinati kongregáció bíborosai részéről elegendő késztetést jelenthetett arra, hogy a székében pápai megerősítéssel nem rendelkező püspök egyedülálló módon eleget tegyen jelentési kötelezettségének.

A kúriai figyelem médiuma a bécsi pápai nuncius volt. A rezidencia-ügyet elsősorban még Mattei közvetlen elődje, a magyar püspököket felettébb nem ked-

¹³⁰ TUSOR PÉTER: Pázmány állandó római követségének terve 1632–1634. *Pázmány Péter és kora*. Szerk. HARGITTAY EMIL. Piliscsaba, 2001. (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok, 2.) 151–175., 170–172.

¹³¹ Az ügyet külön tanulmányban fogom feldolgozni. Néhány fontosabb irat: ASV Congr. del Concilio, Regesta Litterarum super Residentia, vol. 1, fol. 57^v., 64^v., 68^v., 76^v., 78^v., 81^v–82^f., 89^v., 152^f., 156^f.; és BAV Barb. Lat., vol. 6849, n 5. vol. 6851. fol. 38^f–39^v., vol. 6870, fol. 29^v., vol. 6894, fol. 19^v., 41^v., vol. 7076, n. 10. — A rezidencia kongregációra (benne Lippay esetének említésével): AGOSTINO LAURO: La curia Romana e la residenza dei vescovi. *La società religiosa nell'età moderna. Atti del convegno studi di storia sociale e religiosa Capaccio-Paestum, 18–21 maggio 1972*. Napoli, 1973. 869–883.

¹³² FRAKNÓI V.: i. m., 359–363.; FRAKNÓI VILMOS: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel I–III*. Bp., 1901–1903. III. 357–358., 544–545., 1214–1219 sz. jegyzetek.

¹³³ MOL MKA Coll. Eccl. (E 229), vol. 1, fol. 386–387.

¹³⁴ Az 1639. szeptember 2-án két év időtartamra adott felmentést többek között említi: HC IV, 73.

velő Malatesta Baglioni¹³⁵ (1634–1639) mozgatta.¹³⁶ Ugyanakkor a békésebb természetű Mattei — akinek személyéhez Bécsbe érkeztek a magyar hierarchia nagy várakozásokat fűzött¹³⁷ — szintén szemmel követte Lippay főpásztori működését. 1639 októberében például arról értesítette az államtitkárságot, hogy gondja lesz az egri egyházmegye vizitálásának lefolytatására, sőt segítení is fogja ebben a püspököt.¹³⁸ Minden bizonnyal ő figyelmeztethette Lippayt jelentési kötelezettségére is. Az elkészített reláció ezért kerülhetett őhozzá. Alapesetben ugyanis a püspöknek személyesen, vagy saját képviselője útján, kivételesen az állandó római ágens közreműködésével, de semmiképpen sem a pápai követ útján kellett volna beszámolóját benyújtania. Feltételezésünket alátámasztja, hogy nem sokkal korábban éppen az előző pápai követ, Malatesta Baglioni volt az, aki a legsúlyosabb egyházfegyelmi intézkedések kilátásba helyezésével egyenesen rákényszerítette Vinkovich Benedek zágrábi püspököt (1637–1642) a jelentéstételre.¹³⁹

A jelentés sorsa

A forrásunkkal felteendő utolsó kérdés az, hogy hogyan nem jutott el végül a bécsi apostoli nunciaturáról Rómába? A szöveg eredetijének lelőhelye azt valószínűsíti, hogy a nuncius — miután kancellárja, vagy a nuncius titkára¹⁴⁰ gondosan megjelölte a fontosabb teendőket és követeléseket —, a jelentést egyszerűen íróasztalfiókjába zárta. A legkézenfekvőbb magyarázat erre az, hogy Mattei pontosan megértette a jelentés tulajdonképpeni üzenetét. A feltűnő indulatban fogant, a magyarországi katolikus felekezetszervezés esetleges kudarcáért VIII. Orbán lelkiismereti felelősségét hangoztató záradék; a helyben kiépítendő intézményrendszerhez kért meglehetősen nagy összeg (8000 aranydukát, amikor a pápai állandó képviselő-

¹³⁵ Rövid életrajza: D. SQUICCIARINI: i. m., 134–136.

¹³⁶ ASV Congr. del Concilio, Reg. Litt. sup. Res., vol. 1, fol. 57v. 64v. 68v. 76v. 78v.

¹³⁷ Lósy Imre primás 1639. június 16-i üdvözlő levele túllép a szokásos formaságokon, ami ismerte a magyar prelátusok Baglioniohoz fűződő rossz viszonyát, különösképpen nem meglepő. Másolata: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Lat., ms. 4148, fol. 57v.

¹³⁸ „E tra qualche settimana scelto il soggetto nella visita, che farà il detto vescovo della sua diocese, sarà mia cura d'inviarlo e se occorrerà di provederlo d' miei proprii denari per il viaggio.” Bécs, 1639. okt. 8-ai jelentése az államtitkárságnak, BAV Barb. lat., vol. 7017, fol. 80f.

¹³⁹ Neki viszont korábbi, 1633-tól pápai felhatalmazással kormányzott, a hódoltságban fekvő pécsi egyházmegyéjéről kellett írnia. Ennek eredménye a fentebb már említett, csak fogalmazványáról ismert 1639-es pécsi reláció. Ez az ügy szintén jól illusztrálja a pápai–magyar kapcsolatokban mutatkozó feszültséget a Barberini-pontifikátus végén. Ugyanakkor pontosan felfejthető részleteire: miért éppen Vinkovich volt a másik célpont, neki miért korábbi püspökségéről kellett írnia, hogyan volt ez lehetséges stb., most épphogy csak utalhatunk, és csupán azt állapíthatjuk meg, hogy e jelentés — kiadója számára is feltűnő — hangneme, végkövetkeztetése igencsak hasonló forrásunkéhoz. Arhiv Prvostolnoga Kaptola (Zagreb), Acta Capituli Antiqua, fasc. 99, n. 1/16. 1/27. 1/33; HC IV, 290.; FRICSY Á.: *Pécs a XVII. század derekán* i. m., 197–200.

¹⁴⁰ A kancellár Antonio Maria Aldronando volt. MICHAEL F. FELDKAMP: Eine Verwaltungsreform an der Nuntiatur in Wien Ende des 17. Jahrhunderts, *Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken*, 71. (1991) 482–508., 505., és 66. j. Mattei titkára pedig vélhetően Philippus Chius, akinek neve és széljegyzetei a forrásunkat is tartalmazó kötetben — pl. a jelentést követő iraton is — többször előfordul.

letek költségvetése évi 19–20.000 ezüstscudóra rúgott)¹⁴¹ világosan kifejezésre juttatták az egri püspök tulajdonképpen mondanivalóját: Ha az Apostoli Szék rigórozusan be akarja tartatni Magyarországon a római előírásokat, akkor közvetlen szerepvállalása is megkerülhetetlen.

A nuncius tisztában lehetett azzal, hogy a nyílt követelődzés aligha szülhet jó vért a totális államcsődöt produkáló Barberini-pontifikátus utolsó éveiben.¹⁴² Saját két évvel korábbi, jóval korlátozottabb körű javaslatai sem találtak különösebb visszhangra a Kúriában.¹⁴³ Sőt a jelentési kötelezettség ilyen kiélezett formában történő — a szendrői és kassai kollégiumalapítás kapcsán a Habsburg-uralkodót szinte követendő példaként állítja a pápa elé! — teljesítése inkább veszélyeztette, mintsem segítette volna a tulajdonképpen konkrét cél elérését: az 1641 szeptemberében lejárt rezidencia-felmentés római meghosszabbítását. Az újabb engedélyt mindazonáltal az *ad liminák* végsősoron eleget tevő Lippay a reláció szövegének Róma érkezte nélkül is megkapta 1642. február 20-án.¹⁴⁴ Az engedélyt a püspököt személy szerint kifejezetten nagyrabecsülő, jelentéseiben többször már-már lelkesen méltató¹⁴⁵ nuncius adta át.¹⁴⁶ A szöveg hivatalos felhasználását azután a hamarosan bekövetkezett, régóta várt prímási promóció tette végleg idejét múlttá 1642. november 18-án.

A pápai nuncius — vélelmezett — figyelmessége csupán színesíti, de nem cáfolja a nemzetközi kutatás azon megállapításait, amelybe forrásunk: nem is annyira mögöttes értelme, valamint keletkezésének körülményei beilleszthetők. Eszerint a reformpápaság időszakával ellentétben a Barberini-pápa VIII. Orbán pontifikátusát többek között az erőteljes formalizálódás; a diszciplínákhoz való rigorózus ragaszkodás; a hitélet jogi és rituális dimenziókra való korlátozása; nemcsak a külső, hanem a belső kritikák elutasítása és elfojtása jellemezte.¹⁴⁷

A pápai közreműködés híján a jelentésben foglalt program helyi erőforrásokból, fokozatosan, több évtizedes perspektívában valósult meg. Egy részükről maga Lippay számolt be 1650-i relációjában. Közvetlen és látványos eredményként a munkácsi püspök, Basilius Tarasovich III. Ferdinánd előtt 1642 májusában letett — tiszavirág életű — *abiuratióját*, az 1646-i ungvári uniót, majd az unitus papságnak

¹⁴¹ Végig a 17. században. Vö. GEORG LUTZ: Zur Papstfinanz von Klemens IX bis Alexander VIII. (1667–1691). *Römische Quartalschrift*, 74. (1979) 32–90., 64–71.

¹⁴² J. GRISAR: i. m., 205–210., 237–239.

¹⁴³ Kiadva: TUSOR P.: *A pápai diplomácia javaslatai* i. m., 28–36.

¹⁴⁴ ASV Congr. del Concilio, Reg. Litt. sup.Res., vol. 1, 152^f.

¹⁴⁵ „Monsignor vescovo d'Agria gran cancelliere d'Ungheria, prelado realmente zelante della religione cattolica, tanto benemerito di cotesta santa sede, com'è noto a vostra eminenza, a cui è parizalmente devoto...” „Il vescovo di Agria prelado zelante et ben affetto al servizio di nostro signore” Mattei jelentései az államtitkársághoz, Bécs, 1639 június 25 és Regensburg, 1640. júl. 24. BAV Barb. lat., vol 7017, 24^f és vol. 7040, fol. 31v.

¹⁴⁶ „Mando la licenza... all'vescovo d'Agria di star assente dalla sua residenza. Barberini Matteihez Róma, 1642. máj. 31. BAV Barb. lat., vol. 7082, n. 79.

¹⁴⁷ G. LUTZ: *Rom und Europa* i. m., 142–143.

az egyházi rendbe az 1648-i nemzeti zsinaton történt felvételét könyvelhette el.¹⁴⁸ Mindez azonban egy, a munkácsi görög-katolikus püspökség kánoni felállításával 1771-ben véget érő folyamat kezdete volt.¹⁴⁹ A bazilita kolostor alapítása nem sikerült a püspöknek, cserébe Homonnán juttatott paróchiát a szerzetesek számára — tudatta Rómával 1650-ben,¹⁵⁰ amikor is újra két helyet kért a rutének számára az ottani görög kollégiumban.¹⁵¹ Az ungvári „csúcsintézmény” sosem jött létre, ugyanakkor a jezsuita kollégium 1646-i újjalapítása Homonnai Drugeth János és Melith György bőkezűségének köszönhetően a korábbinál kiterjedtebb működési lehetőséget teremtett a rend számára.¹⁵² Helyette a kora újkori katolicizmus hasonló formátumú felső-magyarországi központja — egyébként bő fél évszázaddal korábbi nunciátúrai elképzelésekkel összhangban¹⁵³ — az időközben a katolikusok számára is megnyíló Kassa lett. Szintén 1650-es jelentésében említi Lippay, hogy a városban létrehozandó, ingyenes bennlakás biztosító nemesi konviktus számára már rendelkezésre áll a szükséges alapítvány.¹⁵⁴ Ezt ugyancsak magánadakozó, Balassa Zsuzsanna hagyománya tette lehetővé.¹⁵⁵

A konviktus a Kisdy Benedek (1648–1660) által 1650-ben alapított kassai jezsuita *kollégium* mellett kezdte meg működését. Ez utóbbi 1657-től filozófiai és teológiai karból álló akadémiával, majd Pálffy Tamásnak (1660–1669) köszönhetően 1665-től szemináriummal, 1674-re pedig Szegedy Ferenc Lénárt által (1669–1675) nyomdával, majd gyógyszerházzal kiegészített intézmény-komplexummá fej-

¹⁴⁸ HUSZÁR K.: i. m., 701.; E. BOUYDOSH: i. m., 37–38. — Lippay uniós erőfeszítésének leginkább kézzelfogható sikere az volt, hogy ez irányú lépései Rómában mindvégig kellő érdeklődést keltettek, és kedvező visszhangot váltottak ki. Az egyik első ilyen reakció a hitelesítő kongregáció 1641. május 1-én a püspökhöz intézett levele: *Lettere* [Latine], 9, fol. 139–140^f.

¹⁴⁹ L. különösen az újabb unitus püspök, Petrus Partenius felszentelésének ügyét. M. LACKO: *Unio Užhorodensis* i. m., 114–150; HODINKA A.: *A munkácsi görög-katolikus püspökség* i. m., 329–360., valamint 360–625.; ATHANASIIUS G. WELYKYJ (ed.): *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900). II: 1641–1664*. Romae, 1973. 95–96., n. 63 és 101–102., n. 68. 105–106., n. 73. 109–110., n. 74.; BOSÁK NÁNDOR: *Eszterházy Károly és a görög katolikusok. Eszterházy Károly Emlékkönyv* i. m., 165–188, 185.

¹⁵⁰ HUSZÁR K.: i. m., 701.; E. BOUYDOSH: i. m., 38.; és még HODINKA A.: *A munkácsi görög-katolikus püspökség* i. m., 773–779.

¹⁵¹ HUSZÁR K.: i. m., 711.; E. BOUYDOSH: i. m., 46. — Lippay már e jelentése megírása előtt kapott a kért kettő helyett egy helyet, amit ugyan nem tudott betölteni, mégis folyamatosan ragaszkodott eredeti kéréséhez, amit közvetlen utóda, Jakusith György is megújított. E kis ügy számos irata: BAV Barb. lat., vol. 7017, fol. 24^f (1639 június 25.); APF Acta vol. 14, fol. 345^f (1639. aug. 19.); APF SOCG vol. 81, fol. 44^f (1639. szept. 24.) és 45^f (okt. 8.); APF Acta vol. 16, fol. 439^f (1645. okt. 2.): itt történik említés, a Propaganda 1639. szept. 7-ei, egy növendék felvételét engedélyező dekrétumáról; *Lettere* [Latine], vol. 9, fol. 270^f. valamint M. LACKO: *Unio Užhorodensis* i. m., 172–173 és 199–202. (Appendix, n. 7–11.); ATHANASIIUS G. WELYKYJ (ed.): *Supplicationes ecclesiae unitae Ucrainae et Bielorusiae. I: 1600–1699*. Romae, 1960. 148–149., n. 215.

¹⁵² L. a 28. jegyzetben idézett irodalmat.

¹⁵³ Biblioteca Corsiniana (Roma), vol. 677 (35 B 6), fol. 338^r–340^v. A kéziratár mutatójában a bécsi nunciátúra címszáva alatt cím szerint feltüntetett irat valójában a prágai nunciátúra iratait másolatban tartalmazó kötetben maradt fenn.

¹⁵⁴ HUSZÁR K.: i. m., 702.; E. BOUYDOSH: i. m., 38.

¹⁵⁵ Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár, Kéziratár, Collectio Hevenessiana, vol 69., fol. 40–41.

lődött.¹⁵⁶ A rövid életű fénykorában (1641–1644) 16 növendéket nevelő bécsi szeminárium forrásai nagyrészt ide kerültek át.¹⁵⁷

Rövid összegzésként elmondható: az 1630/40-es években két koncepció létezett a kora újkori katolicizmus felső-magyarországi megszervezésére. Az egyik, Lósy Imre nevével fémjelezhető változat a magyar obszerváns ferences rendtartomány(ok)ra kívánta a kulcsfontosságú intézményrendszert alapozni.¹⁵⁸ Elképzelése több volt alkalmi ötletnél. Esztergomi érsekként is foglalkozott terve megvalósításával,¹⁵⁹ amely egyúttal alkalmas lett volna a — minoritákkal ellentétben — önálló prefektúrával nem rendelkező, a szalvatoriánus rendtartományba nagyrészt betagozódó olasz obszerváns ferencesek szellemi kapacitásának a helyi utánpótlás képzésében történő maximális hasznosítására.¹⁶⁰

A másik, Lippay-féle változat Pázmány nyomdokain haladva a jezsuitákat részesítette előnyben. Bő három évtized alatt Lippay és majd utódai ezen, forrásunkban már 1641 során teljes egészében felvázolt, sokoldalú programot valósították meg lépésről lépésre. A felső-magyarországi műveltségi, társadalmi, politikai viszonyokat fokozatosan átalakító katolikus felekezet-szerveződés tehát korántsem tekinthető esetlegesnek. Nem alkalmi kihívásokra igyekezett választ találni, hanem előre átgondolt, tervszerű elképzelések mentén mozgott.

A kétféle koncepció egyetlen lényegi közös eleme a római centrum tevékeny közreműködése lett volna. E közreműködésnek azonban — leszámítva a felső-ma-

¹⁵⁶ SUGÁR I.: i. m., 328–330., 333–335., 343.; FAZEKAS I.: *Szerzetesrendek Felső-Magyarországon* i. m., 71.; WICK B.: i. m., 13–15.; TUSOR P.: *Nemesi és polgári érdekérvényesítési törekvések* i. m., 5–26.; az egyes alapítások régebbi irodalma: POLGÁR L.: i. m., 47–50.

¹⁵⁷ A fennmaradó összegből mindössze 4 egri klerikus tartózkodhatott a Pázmáneumban, majd később Nagyszombatban. FAZEKAS I.: *A Pázmáneum története (kézirat)* i. m., 17.

¹⁵⁸ L. Lósy fentebb idézett levelét: APF SOCG vol. 79, fol. 200^v.

¹⁵⁹ „Ordinem Sancti Francisci minorum strictioris observantiae, pro quibus generale studium in civitate hac Tirnauiensis erexi, video magnos fructus facturum cum educatione praestantissimorum operariorum ac ministrorum. Hunc sacrum ordinem si sacrae congregationi placeret auxiliis suis iuvare, foret equidem longe utilius, quam missionariorum huc expeditio, habent iam suos praestantes, professores tam in philosophicis quam in theologicis studiis, cum non contemnendo iuvenum religiosorum numero, quorum augeri numerus poterit, ex altera quoque huius sacri ordinis provincia. Atque ut hunc ordinem sacra congregatio iuvare non gravetur, oro, ego prout ampliavi multis expensis conventum ob studia, ita etiam in posterum, in quibus potero, iuvabo libenter, sed accedere sacrae quoque congregationis auxilium deberet, quod ego futurum spero.” Nagyszombat, 1640. november 20-ai levele a Propagandához. APF SOCG vol. 83, fol. 225^v. — A csupán rendi utánpótlást biztosító *studium generáléra*: KARÁCSONYI JÁNOS: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I–II. Bp., 1922–1924.* 210–211.

¹⁶⁰ Akik, úgy tűnik, magukévá tették Lósy elképzeléseit. G.B. da Teruggia a Propagandánál lépéseket is tett magyarországi és erdélyi szemináriumok létesítése érdekében. A kongregáció 1638. november 15-i döntésében B. Spada és G.B. Pallotto bíborosokat jelölte ki a kérdés megvizsgálására. APF Acta, vol. 13, fol. 190^f. — Az olasz obszervánsokra: GALLA FERENC: *Ferences hittérítés Magyarországon és Erdélyben a 17. és 18. században*. Magyar Országos Levéltár, Galla Ferenc hagyatéka (P 2088), 26/a. tétel (7. d.), *passim*; TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: Galántáról Japánba. Olasz misszionáriusok a 17. századi Magyarországon és Erdélyben. *Századok*, 135. (2001) 819–870., 827–829. — Lósy koncepciója némileg Thelegdy János kalocsai érsek és nyitrai adminisztrátor 1635-ös, tiszavirág-életű, olasz minorita misszionáriusokra alapozott nyitrai főiskola-alapítási kísérletére rimel. *Uo.*, 835–837.

gyarországi minorita missziósprefektúra igencsak korlátozott eredményeit¹⁶¹ — a katolizációs folyamat magyarországi kibontakozásának európai viszonylatban megkésített volta, a reformpápaság helyett a Barberinik fémjelezte barokk pápasággal alkotott szinkronitás miatt már nem igen lehetett történeti realitása.¹⁶²

Amit leginkább amiatt érdemes különféle példák és megközelítések alapján ismételtén diagnosztizálni,¹⁶³ mivel a korai újkori katolicizmus — saját intézményhálózata gyorsabb és nagyobb volumenű kiépülésének köszönhető — belső megerősödése esetén a protestáns felekezetekkel folytatott konkurencia-harc eldöntésében az 1670-es években óhatatlanul kisebb szerepet kapott volna az államhatalommal: jelesül a rendi dualizmust felváltó Habsburg-abszolutizmussal alkotott szimbiózis.¹⁶⁴

FORRÁS

Episcopatus Agriensis¹ in quatuor omnino² classes dividi ac partiri potest, constat enim una quidem ac potissima parte, quam Turca³ Ungaris ereptam tenet, foeda erroris Mahometani impietate contaminatam,⁴ qua in parte episcopalis ipsa metropolis et residentia Agria censetur una cum media et amplius dioecesis portione.⁵ Aliam partem haeretici, tertiam⁶ schismatici, quartam catholici obtinent. Et prima

¹⁶¹ Vö. TÓTH I. GY.: *Galántáról Japánba* i. m., 829–843., 868–869. — A hazai hierarchiától független királyságbeli missziószervezés kudarcát a Szentszék is belátta, 1654-ben már nem újította meg a felső-magyarországi minoriták felhatalmazásait, és pénzügyi támogatását is megvonta. (FAZEKAS I.: *Szerzetesrendek Kelet-Magyarországon* i. m., 72.) Mindenképpen fenntartással kezelendő tehát a hitterjesztési kongregációnak azon, Lósy imént idézett levelére 1641. február 26-án hozott válasza, miszerint még a magyarországi missziókat sem segíti anyagilag: „Referente eminentissimo domino cardinale Capponi litteras archiepiscopi Strigoniensis instantis, ut provisiones, quae missionariis Italis in Vngariam directis solvuntur, impenderent in sustentationem religiosorum Vngaricorum reformatorum Sancti Francisci, quos in novo conventu instruere facit in disciplina regulari et scientiis, ut postea in conversione haeticorum occupentur. Sacra congregatio iussit rescribi praefato archiepiscopo, quod nullam impensam facit in missionibus Italicorum religiosorum in Vngaria, cum illi sub spe consequendi magisterium in eam provinciam suis impensis se transferant, ibique a magnatibus Vngaris, quibus gratissimi sunt, alantur...” (APF Acta, vol. 14, fol. 286v–287v.)

¹⁶² A reformpápaságot a 17. század elejére felváltó, a befelé fordulás különféle ismérveit mutató barokk pápaság problémáját egy megjelenés előtt álló kismonográfiában tekintem át: TUSOR PÉTER: *A barokk pápaság*. Bp., 2003. s. a. (Gondolat).

¹⁶³ Vö. TUSOR P.: *A pápai diplomácia javaslatai* i. m., 19–27 és 37–38.; és TUSOR P.: *A nagyszombati püspökkari konferencia* i. m., 457–459.

¹⁶⁴ Vö. többek között BUCSAY MIHÁLY: *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*. Bp., 1985. 107–121.; HERMANN E.: i. m., 283–287.; további irodalommal PÉTER KATALIN: *A magyarországi protestáns prédikátorok és tanítók ellen indított per 1674-ben. Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*. Bp., 1995. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai, 8.) 200–210., 252–253.

¹ c: utána kihúzza: *recte*

² c: a *quatuor*-tól lapeteji beszúrás, alatta a szövegből kihúzza: *tres*

³ c: utána kihúzza: *[-]rum genus ac Mahometana impietas*; a *genus* felett sorközből szintén áthúzza: *foeda* (s.k.)

⁴ c: a *foeda*-tól e szóig s.k. sorközi beszúrás, alatta a szövegből kizúzza: *quique erroris foeditate contaminatam habet*

⁵ c: utolsó betűje javítva, talán egy *[-]ibus*-nak induló *[-]ib*-ről

⁶ c: utána kihúzza: *catholici obtinent*

quidem, quae Turcarum est, et complectitur possessiones quoque episcopales et praedia,⁷ nonnisi in manu potenti et brachio excelso amotis inde Christiani nominis hostibus eripi⁸ potest.⁹ Nihilominus earundem Turcicarum ditionum¹⁰ pagi ac rura exceptis civitatibus et fortalitiis ab habitatoribus Christianis incoluntur, quorum alii Lutherani et Calvinistae, nonnulli etiam catholici censentur, suntque inter hos¹¹ catholici parochi in dioecesi Agriensi una cum licentiatis non minus viginti quinque aut omnino triginta,¹² tenentque satis amplas parochias ita distributas, ut quinque, sex aut plures etiam licentiati uni sacerdoti adhaereant, ab illo dependentiam habeant, suis¹³ adminus in Pascha ad subeundam sacram confessionem et percipiendam eucharistiam sacerdotis copiam facere,¹⁴ prout et aegritudine alicuius ita exigente tenentur.¹⁵ Istos¹⁶ iuvare difficillimum omnino est ob causas sequentes. //¹⁷

Primo quia accessus non datur archidiaconis¹⁸ et vicariis ob Turcarum metum et hostilitatem. Secundo¹⁹ quia non reperiuntur sacerdotes et parochi, qui provinciam illam plurimis obnoxiam difficultatibus ac periculis in medio tyrannidis Turcicae cum insigni rerum penuria et mortis in horas metus²⁰ subire velint aut praesumant. Unde necesse est licentiatos sive saeculares legendi et nonnihil etiam Latinae linguae,²¹ quantum fieri potest, gnaros²² in defectum sacerdotum substituere, qui de licentia episcopi²³ infantes baptizare, matrimonia copulare, sepelire, fesivisque diebus evangelium et concionem populo pro²⁴ suggesto legere noverint ac possint, ne plebs omnino pecorum more vivere cogatur.²⁵ Tertio²⁶ quia invitos cogere haereticosque praedicantes de bonis sive pagis amovere non licet protegente eos Turca auxiliumque pecuniam²⁷ praebenti suppeditante.²⁸ Quarto neque parochis ad nostras partes prodire, archidiaconum, episcopum aut alios inquirere satis²⁹

7 c: utána kihúzza: *universa*

8 c: s.k. sorközi beszúrás, alatta a szövegből kihúzza: *iuvare ac succurri*

9 c: utána kihúzza: *non desunt*, a *nihilominus* kis kezdőbetűje nagyra javítva

10 c: az *earundem*-től s.k. lapszéli beszúrás

11 c: s.k. sorközi beszúrás, alatta a szövegből kihúzza: *ipsos*

12 c: számmal írva

13 c: s.k. sorközi beszúrás, alatta a szövegből kihúzza: *quos*

14 c: a *sacerdotis*-től s.k. sorközi beszúrás, alatta a szövegből kihúzza: *sunt obligati*

15 c: s.k. sorközi beszúrás

16 c: s.k. sorközi beszúrás, alatta a szövegből kihúzza: *Hos*

17 c: nincs új bekezdés, a szöveg második oldalának kezdete három sorral feljebb: *ad/minus*

18 c: az *arch[-]i* sorközi beszúrás

19 c: *2do*

20 c: a *cum*-től s.k. lapszéli beszúrás

21 c: utána a sorok közé beszúrva, majd kihúzza: *peritos*

22 c: s.k. sorközi beszúrás, mellette kihúzza ugyancsak: *peritos*

23 c: a *de*-től s.k. sorközi beszúrás

24 c: talán *in*-ről javítva

25 c: a *ne*-től s.k. sorközi beszúrás; a *plebs* előtt kihúzza: *popul[-]*

26 c: *3tio*

27 c: utána kihúzza: *praesertim*

28 c: az első *p* betű *f*-ről javítva.

tutum ob graves Turcarum suspiciones, qui eos tanquam exploratores, etiam innocentes, ea occasione plectere, et non modo mulcta pecuniaria, verum etiam gravissimis poenis ac morte interdum punire³⁰ consuevit.³¹ Hic non alio modo ac ratione subveniri posse existimo, quam si eorum filii Turcis et patriae assueti in scholis patrum societatis instruantur, quorum alii sacerdotio idonei ac coelibes sint, alii vero, qui coelibatum amplecti nollent, pii // adminus exempla³² licenciati efficiantur. Ad quod consequendum fundatione aliqua opus esset, non illa quidem alta et Viennensi, verum in collegio Homonnensi aut Vngvariensi, essentque peculiari iuramento ad iuvandas in patria Turcarumque ditone animas obligati, alioquin enim si propriis sumptibus studeant, aut altiora studia attingant, in easdem miserias et pericula ut redeant, cogi non poterunt.³³ Prodesset etiam multum, si missio patrum Iesuitarum in illis partibus augeretur ac dilataretur,³⁴ praesertim si loca residentiarum, ubi scholas habeant et iuventutem doceant, erigerentur,³⁵ quale quidem tentatum fuerat in oppido Kecskeméth,³⁶ eo non succedente in Gieongiós³⁷ hodie missio aliqua Iesuitarum sine certa ac stabili fundatione sumptibus et munificentia episcopi alitur ac intertenetur.

Secundo.³⁸ Episcopatus Agriensis constat schismaticis Rutenis, qui montium Carpatorum, quibus Polonia ab Ungaria dividitur, iuga longo tractu incolunt³⁹ ad ipsos usque Moldaviae ac Transylvaniae limites. Horum numerus prope centum millia animarum adaequat, fidem et schisma Graecorum profitentur,⁴⁰ lingua utuntur Rhutenica, Sclauonicae seu Illiricae non absimili, imo⁴¹ pene eadem;⁴² populus rudis, simplex,⁴³ coloni omnes ac rustici, ex quibus nulli pene litteris, pauci armis, omnes agriculturae et pecorum curae intenti. Patriarcham habent schismaticum in Ungaria⁴⁴ in tractu arcis Munkács⁴⁵ ad principem // Transylvaniae, ut procerem Hungaricum⁴⁶ spectantis; ibidem extat monasterium religiosorum Sancti Basilii schismaticorum tribus aut quatuor pagis dotatum ac sufficienter provisum. Hic⁴⁷

29 c: s.k. sorközi beszúrás, alatta a szövegből kihúzza: *est consultum ac*

30 c: az *interdum*-tól s.k. sorközi beszúrás az új oldal tetején; alatta a szövegből kihúzza: *plectere*

31 o és c: *sic!* Mivel alanya a *Turcarum*-ra vonatkozó *qui*, helyette *consueverunt*-nak kellene állnia

32 o: utána kihúzza: *sint*

33 c: utána kihúzza: *Secf-*, majd a margón egy sorral lejjebb szintént törölve: *2do*

34 c: *augeatur ac dilatetur*, majd a *con. praes. imp.* képzői áthúzza, és a *con. praet. imp.* képzők s.k. a sorok közé beszúrva

35 c: *erigantur*, átalakítva mint az előbb

36 c: *Kecskemét*

37 c: *Gieongiós*

38 c: *2do*

39 c: utána kihúzza: *facto apud Macouicam initio*; ez utóbbi szó már a harmadik oldal kezdetén

40 c: a *fidem*-től s.k. sorközi, illetve folytatólagosan lapszéli beszúrás

41 c: s.k. sorközi beszúrás, alatta a szövegből kihúzza: *sed*

42 c: utána kihúzza: *q[-]*

43 c: utána kihúzza: *infimae sortis*

44 c: s.k. sorközi beszúrás: *in Vngaria*

45 c: *munkacz*

46 c: az *ut-tól*s.k. sorközi beszúrás

47 c: s.k. sorközi beszúrás, alatta a szövegből kihúzza: *qui*

patriarcha machinis omnibus⁴⁸ adhibitis a principe Transylvaniae etiam ademptione pagorum ac possessionis ad amplectendum Caluinismum coactus in sua religione perstitit, licet⁴⁹ non desint pagi,⁵⁰ qui eandem haeresim iam amplexi sint,⁵¹ praedicantesque admiserint. Sunt inter Rhutenos⁵² plurimi ecclesiastici ac sacerdotes ritus ipsorum,⁵³ quos Bothikones⁵⁴ appellant, verum rudes, prorsus Latinae linguae ignari, vix scripturae alicuius, ut plurimum autem Cyrillianae⁵⁵ legendae periti, nihil a plebe nec vita nec moribus differentes. Hactenus⁵⁶ Rhuteni isti, quia⁵⁷ ritu Graeco utuntur et lingua Illirica,⁵⁸ in tanta praesertim sacerdotum penuria ab episcopis Agriensibus⁵⁹ vicino Polono episcopo commendati fuerunt, rogatique Poloni,⁶⁰ ut siquidem ipsis maior istos iuvandi commoditas suppeteret, iis subvenire curamque religionis et sacrorum ibidem commendatam habere non gravarentur. Verum quia eiusmodi recommendatio exiguum admodum fructum habuisse⁶¹ visa fuit, neque eadem in alienis ovibus, quae propriis Polonorum cura et sollicitudo, praesertim in iis, quae erogatione aliqua pecuniaria ac sumptibus indigerent, apparuit,⁶² hac demum occasione Poloni Rhutenorum tractum sibi vindicare ac in spiritualibus iurisdictioni suae⁶³ subicere non absque praeiudicio regni et episcopi inceperant ac nitebantur,⁶⁴ satius esse // ac etiam necessarium existimavi, ut⁶⁵ proprii episcopi ad curandas oves proprias animum et conatum adhiberent.⁶⁶ Praesertim cum non ita pridem unanimi consensu octo vel etiam decem pagi ad acceptandam fidem catholicam Romanumque ritum ultro sese obtulerint, nec minus alii quidam pagi iam ante catholicam religionem sint amplexi.⁶⁷ Hos iuvandi modus ac media essent. Primo si patriarcha ipsorum ad unionem ecclesiae a schismate reduci posset, qui reliquum vulgus facile ac pene insensibiliter ecclesiae uniret, et ad religionem veram adduceret. Secundo⁶⁸ si filii horum Rhutenorum in scholis et alumnatibus

48 c: utána kihúzva: *et modis*

49 c: a *coactus*-tól s.k. sorközi beszűrés, alatta a szövegből kihúzva: *urgebatur*

50 c: utána először kihúzva: *qui*; felette sorközi beszűrés, és ugyancsak törölve: *eorum*

51 c: talán *sunt*-ről javítva

52 c: s.k. sorközi beszűrés: *Rutenos*; alatta kihúzva: *eos*

53 c: s.k. sorközi beszűrés, alatta a szövegből kihúzva: *proprii*

54 c: a *Bof*-] után s.k. sorközi beszűrés: *[-]thikones*, alatta a szövegből kihúzva: *[-]chkonēs*.

55 c: utána kihúzva: *illius*

56 c: s.k. sorközi beszűrés

57 c: utána kihúzva: *tam lingua dispari, quam*

58 c: az *et*-tól s.k. sorközi beszűrés; a *lingua* után kihúzva: *pene eadem*

59 c: s.k. sorközi beszűrés

60 c: s.k. sorközi beszűrés, alatta a szövegből kihúzva: *episcopi*

61 c: s.k. sorközi beszűrés, alatta szövegből kihúzva: *hactenus*; új oldalkedzet a *fuit* után

62 c: sorközi beszűrés

63 c: s.k. sorközi beszűrés

64 c: *inciperent ac niterentur*-ról átirással javítva

65 c: az *existimavi*-tól s.k. lapszéli beszűrés, előtte kihúzva: *iudf*-]

66 c: *adhibeant*-ról az a képző áthúzásával és a *re* képző s.k. sorközi beszűrésével javítva

67 c: a *sint*-tól s.k. sorközi beszűrés, alatta és utána a szövegből kihúzva: *acceptarunt. Verum*

68 c: *2do*

educarentur et instruerentur, ex quibus deinde non modo sacerdotes, verum etiam episcopi et patriarchae evaderent, praesertim si qui eorum Romae in Collegio Graeco eodem ritu instruerentur. Tertio⁶⁹ opus esset unitis religiosis Sancti Basilij monasterium aliquod in medio eorum statim et de facto⁷⁰ extruere templumque aedificare, qui populum instruere, sacra administrare, multitudinemque ad fidem adducere et⁷¹ conservare possent, quales ex Polonis vicinis eiusdem gentis linguae et ritus non aegre haberi possent accedente potissimum sedis apostolicae auctoritate, cuius iussu et obedientia dicti religiosi eo adduci possent. Quarto⁷² istis convertendis et erudiendis non parum dominorum catholicorum, qui eos possident, auctoritas et potestas prodesset,⁷³ praesertim domini comitis Homonnaÿ, iunioris Rakoczÿ et quorundam aliorum. //

Tertio.⁷⁴ Dioecesis Agriensis constat haereticis, Lutheranis et Calvinistis, quorum longe maxima est pars, numerus ac etiam potentia, cum nobilitas paucis exceptis tota pene haeresi sit infecta, qui in comitatibus totum dirigere et summa rerum potiri consueverunt. Barones tamen principales tribus aut quatuor⁷⁵ exceptis catholicam religionem profitentur.⁷⁶ Civitates, potissimum eae quinque liberae,⁷⁷ quae istic habentur, ac fere lingua Germanica utuntur, Lutheranam tenent sectam exclusis omnibus catholicis praesbyteris ac parochis (: Cassouia excepta, ubi capella Iesuitarum catholica ac residentia habetur:),⁷⁸ reliquae adeo crude⁷⁹ haereticae sunt, ut ne quidem in numerum civium catholicorum quempiam venire patiantur. Nobilitas Ungara fere Calvinismum tenet⁸⁰ una cum plebe. Sunt istic etiam septem oppida haidonica, quorum numerus duodecim⁸¹ millia armatorum complectitur, militares viri omnes, Calvinistae omnes, quorum tamen aliqua⁸² pars in episcopatu Varadiensi continetur. Atque hi sunt nobiles haeretici, in quibus nervus et substantia haeresis Lutheranae et Calvinisticae in toto regno subsistit. Hi sunt, qui in comitiis tanto conatu, validis etiam machinis et multitudine religionem catholicam ecclesiasticamque libertatem oppugnatum eunt, et ab horum fere voluntate pendet quicquid in comitiis totius regni ac diaeta decernitur, in legesque refertur; hi sunt, quibus arma capiendi intestinisque bellis ac Turcarum Transylvanorumque⁸³ subsidiis cat-

69 c: 3tio

70 c: a statim-tól s.k. sorközi beszűrás; oldalkezdet az aedificare után

71 c: az ad-tól s.k. sorközi beszűrás, az ad in-ről javítva

72 c: 4to

73 c: s.k. sorközi beszűrás, alatta a szövegből kihúзва: faceret

74 c: 3

75 c: utána kihúзва: maioribus

76 c: utána kihúзва: Et quidem

77 c: utána kihúзва: civitates

78 c: pontok nélküli zárójelek

79 c: crudae, a diphthongus áthúзва és a szó sorközi beszűrással adverbialis alakra javítva; oldalkezdet a venire után

80 c: s.k. sorközi beszűrás, alatta a szövegből kihúзва: amplectitur

81 c: számmal írva

82 c: s.k. sorközi beszűrás

83 c: sorközi beszűrás, alatta szövegből kihúзва: Tartarorumque

holicam religionem oppugnandi⁸⁴ commoditas atque etiam facultas suppetit, prout et praeteritis Bethlenianis temporibus non semel factum⁸⁵ magno // nostro detrimento experti sumus.⁸⁶ Habent enim hi Transylvaniam vicinam, quorum princeps haereticus et potens, facile 15 millia armatorum pro religione, ut ipsi prae se ferunt, tuenda promptissime subministraturus est. Inter hos resident supradicti quoque haedones, quorum duodecim⁸⁷ millia esse possunt, praeter hos late circumfusa nobilitas ac nonnulli barones opibus et potentia valent, et hic eorum tractus a comitatu Sárosiensi usque ad Szakmariensem superior Ungaria⁸⁸ vocatur, et pene quinquaginta millia Germanica in longitudinem complectitur. Quod si isti ad religionem catholicam adduci possent, Ungariam⁸⁹ universam ad avitam fidem catholicam converti⁹⁰ posse, imo conversam esse⁹¹ nihil est, quod ambigatur. Hi iuvare potissimum possent, si erigeretur convictus nobilium in Ungvar, in quo filii eorum gratis in studiis et scholis Iesuitarum alerentur, et ad fidem catholicam converterentur. Sunt enim Ungar[i] litterarum ac studiorum amantissimi, nec alia re magis, quam talibus studiis capiuntur, fieretque tunc,⁹² ut parentes etiam haeretici filios ad gratuita studia mitterent, vel ipsi filii contra voluntatem parentum suavissimo Iesuitarum docendi modo allecti convolarent, prout de facto accidere⁹³ quandoque experimur. Secundo⁹⁴ iuvarentur hi si Transylvania principem catholicum haberet, sublato enim ipsis vicino Transylvaniae auxilio et potentia, in qua fere confidunt, nec in comitiis tanta vis, nec domi eadem potestas elationisque causa et insolentiae superessent. Tertio⁹⁵ iuvare possent zelo magnatum catholicorum, quibus adhaerere nobiles non pauci solent, nonnunquam etiam servitiis // ac ministeriis eorum obligati, qui magnates si religioso uno alterove, aut etiam ecclesiastico provisam aulam haberent, posset per eos non contemnendus inter nobiles fructus excitari. Quarto⁹⁶ plebei seu pagi haeretici iuvare possent, si catholici domini, ad quos proprietates eorum pertinet, haereticos inde praedicantes excluderent, catholicosque eorum loco substituerent. Hanc enim potestatem et ius integrum hodie quoque catholicis manere inter licet tot concessionem et libertates religionis semper hactenus contendimus, neque obsistentibus tota vi tam in comitiis, quam etiam bello et armis haereticis de iure nostro cessimus, cuius etiam possessionem et usum habere exclusis identidem ac submotis praedi-

84 c: a [-]ndi s.k. sorközi beszűrés, alatta és utána a szövegből kihúzza: [-]re ac destructum ire

85 c: s.k. sorközi beszűrés, alatta a szövegből kihúzza: factum (!)

86 c: a sunt-ról először átírással, majd a áthúzással és a [-]mus rag sorközi beszűrésével javítva

87 c: számmal írva

88 c: rövidítve

89 c: rövidítve; új oldalkezdet: reli/gionem

90 c: s.k. sorközi beszűrés, alatta a szövegből kihúzza: reduci

91 c: az imo-tól s.k. sorközi beszűrés

92 c: s.k. sorközi beszűrés, alatta a szövegből kihúzza: non raro

93 c: a de-től s.k. sorközi beszűrés, alatta a szövegből kihúzza: etiam nunc fieri

94 c: 2do

95 c: 3tio

96 c: 4o és utána kihúzza: Et potissimum

cantibus catholicisque sacerdotibus introductis in dies⁹⁷ conamur.⁹⁸ Non quidem hanc potestatem effundere et universaliter ac simul et semel, ubique eadam uti praesumimus,⁹⁹ alioquin enim certo haeretici nequaquam id admissuri ad arma cum Transylvanis et Turcis convolarent, cum ipsi catholicos nullatenus hanc potestatem habere parochias templaque adimendi contendant, et lis hodieque indecisa, neque a regibus in alterutram partem declarata remaneat. Hi¹⁰⁰ igitur potissimum iuari possent, si docti et pii sacerdotes Ungari,¹⁰¹ praesertim filii patriae haberi et affluere¹⁰² possent, qui¹⁰³ plebem verbo et exemplo erudirent, et subditos dominorum catholicorum haereticos ad fidem converterent.¹⁰⁴ Verum quanta sit in hac dioecesi penuria sacerdotum, ex iamiam dicendis uberius et clarius patebit.¹⁰⁵

Quarto.¹⁰⁶ Catholicorum in hac dioecesi existentium status talis¹⁰⁷ est. Habetur hic¹⁰⁸ episcopus et capitulum sedecim canonicorum,¹⁰⁹ qui Turcarum rabie Agria pulsi, Cassouia vero ab haereticis Boczkajana seditione exclusi ac eiecti in oppido ignobili praepositurae Iaszouien[sis] sedem figere ac residentiae locum // accipere sunt coacti. Monasteria¹¹⁰ inter Christianos Franciscanorum discalceatorum duo, sub Turcis unum, fratrum de larga manica unum et una residentia, ubi nuper religiosus quidam martyrio affectus ab haereticis fuit.¹¹¹ Iesuitarum collegium unum, residentiae apud nos duae, sub Turcis una in Geóngieós.¹¹² Barones¹¹³ ac magnates principales huius dioecesis plerique catholici sunt. Dominus comes Homonnay, qui maximam prae omnibus huius dioecesis partem iure dinastiae possidet, dominus comes palatinus, qui pene huic accedit, dominus Sigismundus Forgács, dominus

97 c: az in-től s.k. sorközi beszúrás; új oldalkedzet pár sorral feljebb, a vi után

98 c: a [-]mur s.k. sorközi beszúrás, alatta a szövegből kihúzza: [-]ti sumus

99 c: áthúzással javítva a praesumpsimus alakról

100 c: innen kezdődően több sor s.k. lapalji beszúrás, felette a szövegből kihúzza: Verum ea est in hac dioecesi sacerdotum catholicorum penuria, ut non raro magnates Ungari e parochiis suorum pagorum ac templis non absque difficultate et resistentia haereticorum aegre submoverint, atque etiamnum plures submoverent, ac catholicos sacerdotes loco eorum reperire haudquaquam possent. Imo nonnulli etiam exp eiectos praedicantes, ut redirent, permittere coacti fuerint, ne populus omni rerum divinarum usu carere, pecorumque more vivere compelleretur, imo prout inferius fusius declarabimus. (a Hi igitur emellett sorközé benyúló lapszéli betoldás ehelyett: Qui et)

101 c: utána kihúzza: vel etiam

102 c: az et-től sorközi beszúrás

103 c: utána kihúzza: erud[-]

104 c: sorközi beszúrás; alatta a szövegből kihúzza: adducerent

105 c: apparebit; új oldalkedzet e szó után; a többsoros lapalji beszúrás vége itt

106 c: számmal írva

107 c: s.k. sorközi beszúrás, alatta a szövegből kihúzza: hic

108 c: a Habetur-tól s.k. lapteteji, majd sorközi beszúrás; a Habetur után Iaszouiae, a szövegből pedig ut taceatur de kihúzza

109 c: a sedecim-től s.k. sorközi beszúrás, alatta a szövegből kihúzza: suo

110 c: inntől több sor s.k. lapszéli beszúrás

111 c: sorközi beszúrás

112 c: Geongieós; az ezt követő Barones szó a lapszéli s.k. beszúrásban, és a szövegben is szerepel; továbbá a több soros lapszéls s.k. beszúrás vége itt

113 c: utána kihúzza: itaque

comes Stephanus Nyáry,¹¹⁴ Petrus Melith,¹¹⁵ Ladislaus Barkoczy et pupillus Ladislaus Rakoczy etc. Nec desunt tamen¹¹⁶ etiam haeretici magnates, quorum caput est princeps Transyluniae, qui in Ungaria privato iure amplissima bona possidet,¹¹⁷ Georgius Priny, [!] Sigismundus Lonyay, Sigismundus Praepostváry et alii. Plebs usque adeo haeretica est, ut pro uno catholico facile ducenti haeretici numerentur.¹¹⁸ Magnates catholici¹¹⁹ boni alioquin et zelosi¹²⁰ desiderant quidem¹²¹ religionem in aulis suis atque etiam ditionibus ac possessionibus promotam omni studio, non raro etiam de suis pagis ac possessionibus reluctantibus licet¹²² comitatibus, ac multum nec sine minis armorum ac seditionis reclamantibus, haereticis praedicantes excludunt ex pagis suis alias haereticis.¹²³ Verum ea est sacerdotum in hac dioecesi catholicorum penuria, ut nec pro aulis suis, quas habent copiosissimas et magna nobilitate refertas, capellanos aut ecclesiasticos idoneos et Vngaros,¹²⁴ qui exemplo vitae, doctrina et concionibus catholicos conservare, sacramentaque iis administrare, haereticos vero adnitentibus ipsis baronibus convertere et ad fidem adducere possint. Tantominus pro pagis, ex quibus vel iam excluserunt, vel exclusuri essent haereticos praedicantes,¹²⁵ parochos et ecclesiasticos reperiunt, adeo ut postquam summo conatu, // resistentia et odio incredibili haeticorum illius patriae de oppidis suis et villis praedicantes submovissent, catholicos sacerdotes, quos substituant, habere nequeant, ac proinde vel inviti ac frementes ab incepto desistere et parochias semel eliberatas haereticis restituere ac cum ignominia et confusione¹²⁶ praedicantes reducere compellantur. Et a toto genere non modo apud istos magnates, verum apud omnes huius dioecesis catholicos, ecclesiasticos et saeculares tanta est sacerdotum penuria, ut propter eam multa animarum millia anno quovis aeternae damnationi mancipari sit necesse. Pagi catholici, oppida ac villae catholicae, quae tot saeculis¹²⁷ catholicam religionem cum iactura omnium suarum rerum, captivitate personarum et non raro sanguinis effusione ac morte inter tot arma infidelium conservare non

¹¹⁴ c: Nyary

¹¹⁵ c: utána a következő lapszéli beszúrársra: *Emericus Czobor* utaló kereszt alakú jel a sorok között, majd mindkettő kihúzza

¹¹⁶ c: s.k. sorközi beszúrárs, alatta a szövegből kihúzza: *alii*

¹¹⁷ c: a *qui*-től s.k. lapszéli beszúrárs

¹¹⁸ c: a *Plebs*-től s.k. lapszéli beszúrárs; utána kihúzza: *qui*; a szövegben a *magnates* kis kezdőbetűje átrással mondatkezdőre javítva; továbbá felette ugyancsak kihúzza a következő, helyenként a sorok közé benyúló, ugyancsak s.k. betoldás: *sunt igitur in hac dioecesi nonnulli magnates catholici, verum tam exiguo numero, ut in comparatione haeticorum ut pro uno hae catholico ducenti facile haeretici numerentur.*

¹¹⁹ c: s.k. sorközi beszúrárs

¹²⁰ c: utána kihúzza: *sunt catholici*; efelett és a sorok közé beszúrvá, majd kihúzza: *nobiles ac* [?] *plebei catho[-]*

¹²¹ c: s.k. [?] sorközi beszúrárs, alatta a szövegből két szó kihúzza

¹²² c: s.k. sorközi beszúrárs, alatta a szövegből kihúzza: *quidem*

¹²³ c: az *ex*-től s.k. sorközi beszúrárs, alatta a szövegből kihúzza: *invito populo haeretico*

¹²⁴ c: az *et*-től s.k. sorközi beszúrárs; új oldalkezdet a *fidem* után

¹²⁵ c: a *haeticos*-től s.k. lapszéli beszúrárs

¹²⁶ c: a *cum*-től s.k. lapszéli beszúrárs

¹²⁷ c: s.k. sorközi beszúrárs, alatta a szövegből kihúzza: *centenis annis*

dubitarunt, nunc defectu sacerdotum catholicorum lamentantes et eiulantes superosque contestantes haeresim amplecti ac praedicantes recipere et admittere compelluntur, vel ab haereticis ipsorum dominis, vel etiam ne pecudum more divinis¹²⁸ prosus carere habeant necesse. Verbis certe exprimere non valeo animi mei dolorem et cordis anxietatem, quam expertus sum proxime, dum episcopatum meum visitassem, quando catholici populi et pagi, nominatim vero oppidum quoddam non ignobile Hanosfalua, quod oppidum invitis prorsus dominis suis terrestribus haereticis religionem ultro catholicam inspirante singulari instinctu Sancti Spiritus amplexari non dubitaverat,¹²⁹ neque verberibus, carceribus, amissione rerum ac exquisitis pressuris et modis a propriis dominis coacti¹³⁰ recedere, veritatemque agnitam retractare voluerunt, hi itaque¹³¹ postquam duobus et amplius annis sacerdotem¹³² per suos¹³³ et alios instantissime flagitassent, // tandem me pastorem animarum suarum accedentes in genua provoluti profusis lachrymis per Deum immortalem et salutem animarum suarum obtestati sunt, vellem eis sacerdotem parochum catholicum assignare, alioquin debere eos ad haeresim, a qua recesserant, neque ut redirent, ullis poenis¹³⁴ a dominis inflictis adigi potuerunt, reverti¹³⁵ atque in aeternum perire.¹³⁶ Praedicantes enim nec filios illorum baptizare, neque matrimonia benedicere, neque mortuos sepelire, nisi haeresim suam profiteantur, velint. Nihilominus ne ad has quidem tam pias et iustas eorum preces ac lachrymas sacerdotem, quem illis assignarem, habui; factumque est, ut complures eorum a fide resilirent¹³⁷ quibusdam nihilominus adhuc perseverantibus.¹³⁸ Similiter cum aliis oppidis et pagis ob ingentem sacerdotum penuriam¹³⁹ evenit¹⁴⁰ cum incredibili animi mei¹⁴¹ afflictione, dum cogor¹⁴² intueri¹⁴³

128 c: divina-ról átírással javítva; új oldalkezdet ezután

129 c: a [-]yerat s.k. sorközi beszúrás, alatta a szövegből kihúzza: [-]arunt

130 c: s.k. sorközi beszúrás, alatta a szövegből kihúzza: adacti

131 c: utána kihúzza: ad me animarum suarum pastorem accedentes

132 c: utána kihúzza: carui

133 c: utána két betű kihúzza

134 c: a neque-től s.k. sorközi beszúrás, alatta a szövegből kihúzza: et ad redeundum tormenta és még két szó

135 c: az adigi-től s.k. sorközi beszúrás; ez előtt satis, alatta pedig a szövegből voluerunt redire habere [?] kihúzza; az inflictis ragja átírással javítva, a potuerunt mintha ugyancsak javítva lenne, mégpedig praet. perf.-ra

136 o: utána kihúzza: debere; c: debere

137 c: s.k. sorközi beszúrás: resilierint [o: a resilirent a nyelvtanilag helyes alak]; alatta a szövegből kihúzza: redire cogerentur

138 c: az adhuc-tól s.k. sorközi beszúrás, alatta a szövegből kihúzza: remanentibus constanter

139 c: utána kihúzza: agi debuit

140 c: inntől mintegy két sor a lap alján sorközéptől folytatólagosan s.k. írva; előtte kihúzza: et ego, utána pedig cogorque (s.k.); új oldalkezdet a trahi után

141 c: az animi-től sorközi beszúrás (s.k.), alatta a szövegből kihúzza: cordis

142 c: a dum-tól sorközi beszúrás (s.k.), utána egy p betű áthúzza, valamint szerepel e szó: coram [o: ez hiányzik]

143 c: utána kihúzza: ac pati dum; a dum felett beszúrva a, utána a szövegben: lupo (lupos-ról javítva) [o: a lupo hiányzik]

oves meas rapi¹⁴⁴ et in aeternam damnationem trahi.¹⁴⁵ His itaque¹⁴⁶ difficultatibus et necessitatibus visis omnem meam, licet exiguam admovi operam, ut de sacerdotibus dioecesi providerem. Alumnos quotquot reperire potui, Viennae, Tynmauiæ, Soprony propriis sumptibus¹⁴⁷ alui, ut idem canonici mei facerent, verbo et exemplo invitavi. Seminarium Viennae pro alumnis viginti ex paupertate mea et facultatibus, partim ex beneficii cuiusdam¹⁴⁸ simplicis iuxta decretum concilii Tridentini applicatione erexi, dominos saeculares ad ferenda auxilia et alumnos intertenendos admonui, qui quidem omnes lubentes suam operam promiserunt. Verum ea est et adeo miserabilis earum partium condicio, ut taceo sacerdotes, sed ne alumnos quidem, qui audiendae rhetoricae et ultra idonei sint,¹⁴⁹ ac sacerdotio cito initiari possint, nisi paucissimos¹⁵⁰ in universo regno facta etiam accuratissima¹⁵¹ diligentia reperire potui, ut vel hinc pateat¹⁵² pluribus adminiculis et modis,¹⁵³ ut iam iam commemorabo, // adiuvare tantam pereuntium animarum multitudinem opus esse.

Igitur iudico non aliter huic¹⁵⁴ meae dioecesi¹⁵⁵ succurri,¹⁵⁶ catholicos conservari, haereticos¹⁵⁷ converti posse, nisi quatuor his auxiliis¹⁵⁸ et mediis.

¹⁴⁴ c: sorközi beszűrés (s.k.), alatta a szövegből kihúzza: *vel invitae eripi*, mely utóbbi szó talán *eripere*-ről javítva

¹⁴⁵ c: az s.k. lapalji folytatatólagos szövegrész itt végződik; utána pedig két sor híján egy teljes (több helyütt javított) oldal kihúzza: *Sunt fateor in medio tantae haeresis nonnulli catholici* [s.k.:] *Sunt igitur /quidem/ [s.k.:] in hac dioecesi nonnulli ferventes catholici, verum tanta porro in iis paribus est vis haereseos et numerus /tam exiguo numero/ in comparisonem haeticorum, ut centesimus quisque pro uno catholico facile centum /ducenti/ et amplius haereticis numerentur. Illi ipsi nihilominus catholici sacerdotibus adeo destituuntur, ut primum quidem, qui baronibus et nobilibus domi suae, vel in ecclesia habitationis sacramenta ac rem divinam administret, nemo fere habeat, sed longa itinera emetiri, ut vel raro in capitulo, collegio, vel monasterio aliquo sacramentorum participes esse verbumque Dei audire valeant. Pagi ipsorum catholici compluribus annis non raro sacerdotes ut /vix/ videre, ne dum constanter habere valeant. Haeretici pagi, ex quibus catholici domini haereticos praedicantes amoverunt, more pecorum vivere absque omni re divina, vel ad haeresim redire et praedicationem reducere compellantur cum ignominia et confusione dominorum ingenti. Fieret sane, ut etiam ex pluribus suis pagis domini praedicantes amoverent, suosque ad ecclesiam reducerent, imo via et modus copiosae messis et fructus hic non deest, convertuntur in dies ope paucorum ecclesiasticorum et religiosorum, qui sunt in dioecesi nobiles et barones, eorumque deinceps ope et potentia subditi ac vulgus; et ob tantam inopiam sacerdotum res progredi et desideratus fructus percipi minime potest.* (/●/ = az első sornál laptejei, majd sorközi beszűrés)

¹⁴⁶ c: a His-től s.k. lapszéli beszűrés, utána a szövegből kihúzza: *Quibus; új oldalkezdet: sacer/dotibus*

¹⁴⁷ c: a propriis-től s.k. sorközi beszűrés, alatta a szövegből kihúzza: *de paupertate mea*

¹⁴⁸ c: a cuius[-] s.k. sorközi beszűrés, alatta a szövegből kihúzza: *quo; előtte a beneficii beneficio-ról átírással javítva*

¹⁴⁹ c: s.k. sorközi beszűrés, alatta a szövegből kihúzza: *essent; négy szóval utána a possint a possent-ről átírással javítva*

¹⁵⁰ c: a nisi-től s.k. sorközi beszűrés, alatta a szövegből kihúzza: *ultra octo*

¹⁵¹ c: a szó vége átírással és kiegészítéssel talán alapfokról javítva

¹⁵² c: utána kihúzza: *nequaquam hunc alummatum sufficere, imo sine aliis progredi minime posse, quin etiam*

¹⁵³ c: s.k. sorközi beszűrés, alatta a szövegből kihúzza: *auxiliis*

¹⁵⁴ c: az [-]iuc s.k. sorközi beszűrés, alatta a szövegből kihúzza: *[-]iunc; utána a meae átírással meam-ról javítva*

¹⁵⁵ c: *dioecesim* (!)

¹⁵⁶ c: s.k. sorközi beszűrés, alatta a szövegből kihúzza: *iuvare*

¹⁵⁷ c: a catholicos-tól s.k. lapszéli, sorközé benyúló beszűrés, alatta a szövegből kihúzza: *et*

¹⁵⁸ c: s.k. sorközi beszűrés, alatta a szövegből kihúzza: *adminiculis*

Primo habendus est Viennae alumnatus viginti¹⁵⁹ alumnorum, ubi a rhetorica incipiendo altioribus scholis alumni incumbant, docti ac eruditi evadant, qui haereticos superare, eorum doctrinam refutare et confundere valeant, et ex iis capituli membra eligantur.¹⁶⁰

Secundo¹⁶¹ opus est seminario alio in ipsa dioecesi, in Unguar, ubi collegium patrum Iesuitarum et studia usque ad rhetoricam habentur, ubi minori sumptu, facilitate maiori in ipsis patriae visceribus ac vicinitate, verbo domi alumni alantur; primum quidem minores illi clerici, qui a puero statum ecclesiasticum amplectantur, et ex quibus Viennam demum ad studia maiora¹⁶² seligi et mitti possint.¹⁶³ Alioquin enim, nisi a teneris applicentur,¹⁶⁴ Ungari aegerrime statum ecclesiasticum amplectuntur, pene omnes naturali quodam instinctu ad arma et militiam aspirant. Deinde inter hos studere possent ii, qui pro praesenti necessitate habita aliqua rhetoricae et casuum cognitione statim ad sacerdotium promoveri et in parochias distribui possent. Porro huc evocari¹⁶⁵ deberent, ac etiam possent filii catholicorum sub iugo Turcarum gementium, litteris ac sacerdotio, quantum possent, imbui ac paulo post ad suos remitti, alii enim, ut supradictum est, ut in Turciam eant, cogi non possunt. Pro earundem partium necessitate interteneri hic nonnulli eiusmodi studiosi possent, ex quibus boni et virtuosus ad minus licenciati fierent. Demum hic Rhutenorum filii studere, atque ad ecclesiasticum statum ritu etiam Graeco exercendo promoveri, atque hoc // pacto Rhuteni quoque adiuvari et converti¹⁶⁶ possent.¹⁶⁷ Ex his aliqui Romam, ad collegium Graecorum mittendi, patriarchatui in tempore idonei¹⁶⁸ seligerentur.

Tertio¹⁶⁹ opus esset ibidem in Unguár¹⁷⁰ seminario nobilium, ubi filii nobilium gratis in studiis alerentur, prout supra fusius extitit intimatum.¹⁷¹

Quarto¹⁷² pro iuvandis Rhutenis schismaticis maxime opus esset, ut statim et de facto monasterium religiosorum Basilianorum in medio eorundem cum templo et decem ut minus personarum fundatione erigeretur ac provideretur.¹⁷³

¹⁵⁹ c: számmal

¹⁶⁰ o: e bekezdés mellett a bal margón a bécsi nunciatúra kancellárjának/titkárának # jele c: új oldalkezdet az *eligantur* után

¹⁶¹ c: *2do*

c: utána kihúzza: *maiores*

¹⁶² o: e mondat mellett a bal margón a bécsi nunciatúra kancellárjának/titkárának # jele

¹⁶⁴ c: a *nisi*-től s.k. lapszéli beszúrás

¹⁶⁵ c: az *evof*-] s.k. lapszéli beszúrás, utána a szövegből kihúzza: *[e]lof*-]

¹⁶⁶ c: az *adiuvare*-től s.k. lapszéli beszúrás, utána a szövegből kihúzza: *schismatici*

¹⁶⁷ c: utána kihúzza: *et*; felette a sorok közé beszúrva, majd ugyancsak kihúzza: *et ex*; új oldalkezdet: *tem/pore*

c: utána kihúzza: *Romam mittendi*

¹⁶⁹ c: 3.

¹⁷⁰ c: *Unguar*

¹⁷¹ o: a bekezdés mellett a bal margón a bécsi nunciatúra kancellárjának/titkárának # jele

¹⁷² c: 4.

¹⁷³ o: a bekezdés mellett a bal margón a bécsi nunciatúra kancellárjának/titkárának # jele

Ad haec porro universa praestanda et ad finem deducenda supplicat humillime episcopus,¹⁷⁴ velit sua sanctitas¹⁷⁵ eidem opem ferre studiumque eius ac desiderium praedictas foundationes erigendi adiutum iri. Si in Indys, in Persia et Anglia tanto conatu et sumptibus iuvandae religioni incumbitur, si¹⁷⁶ Germaniae,¹⁷⁷ ubi opulentissima alioquin et pene regia censentur esse¹⁷⁸ sacerdotia,¹⁷⁹ alumnatibus tamen¹⁸⁰ pontificiis tum in Germania, tum Romae et alibi provisum fuit, cur non in regno apostolico sanctitas sua¹⁸¹ idem faciat, ubi et messis multo maxima apparet, et auxilio modico magna geri possunt? Quod ut facilius fiat, et sua sanctitas¹⁸² minimum, quam fieri potest, expensis gravetur, postulat non nisi episcopus octo millia ducatorum aureorum¹⁸³ pie ac liberaliter in subsidium elargiri.¹⁸⁴

Quibus habitis promittit episcopus reliquum de sua paupertate aliisque, quibus potest, modis adiungere ac supplere. Et quatuor supradictas foundationes totaliter ac sufficienter erigere. Et primum¹⁸⁵ alumnatui Viennensi¹⁸⁶ iam pene sufficienter providit, et necessaria constituit, tria reliqua, // si octo¹⁸⁷ illa florenorum millia suppeditata fuerint,¹⁸⁸ modis supradictis sufficienter erigere ac fundare promittit, videlicet in Unguar alumnatum viginti¹⁸⁹ clericorum. Ibidem alium alumnatum pro viginti¹⁹⁰ filiis nobilium. Demum religiosus Basilianis monasterium ac templum extruet, foundationemque stabilem pro 10 circiter religiosus eriget, intra duorum, ut sperat, revolutionem annorum.¹⁹¹ Non quidem certe ut petita¹⁹² subsidia pro tantis rebus sufficiant, sed ut habito illo initio ac fundamento reliquum adiungi et aliorum studia ac desideria¹⁹³ optatum finem attingere¹⁹⁴ possint. Sua quoque maiestas Caesarea inter tot licet belli expensas ac necessitates duo collegia Iesuita-

174 c: utána kihúzza: *per amorem Dei et per salutem animarum illarum*

175 c: a *sua*-tól s.k. sorközi beszúrás, alatta a szövegből kihúzza: *sacra congregatio*

176 c: s.k. sorközi beszúrás, alatta a szövegből kihúzza: *in*

177 c: utána kihúzza: *etiam*

178 c: hiányzik

179 c: utána kihúzza: *et*

180 c: s.k. lapszéli beszúrás

181 c: utána kihúzza: *ubi*

182 c: a *sua*-tól s.k. sorközi beszúrás, alatta a szövegből kihúzza: *sacra congregatio*

183 c: utána kihúzza: *a sacra congregatione*

184 o: e mondat mellett a bal margón a bécsi nunciatúra kancellárjának/titkárának # jele (az aláhúzás ugyanőtöle)

185 c: az *Et*-től s.k. lapteteji beszúrás, alatta a szövegből kihúzza: *Ac primum*; utána e szó szerepel: *quidem* [o: ez hiányzik]; új oldalkézdet a *foundationes* után

186 c: a jelzős szerkezet *accusativus*-ról átírással javítva, utána a sorok közé beszúrva, majd kihúzza: *cui*

187 c: s.k. sorközi beszúrás, alatta a szövegből kihúzza: *sacra congregatio octo (!)*

188 c: a *[-]ta fuerint* s.k. sorközi beszúrás, alatta a szövegből kihúzza: *[-]verit*

189 c: számmal

190 c: számmal

191 o: az aláhúzott sorok mellett a bal margón a bécsi nunciatúra kancellárjának/titkárának # jele (az aláhúzás ugyanőtöle)

192 c: utána kihúzza: *a sacra congregatione*

193 o: utána kihúzza: *ad c: ad*

194 c: s.k. sorközi beszúrás, előtte egy *p* betű áthúzza

rum,¹⁹⁵ unum Cassouiae, alterum in Szendereő¹⁹⁶ fundare scholasque aperire¹⁹⁷ promisit, atque etiam inchoavit.¹⁹⁸ Et haec mihi facienda omniaque media¹⁹⁹ visa tam ingenti animarum ruina²⁰⁰ laborantis catholicae necessitate religionis²⁰¹ et uberima, quae sperari potest, messe tentanda fuerunt,²⁰² utpote rationem pro iis animabus coram tremendo ac districto divino iudicio reddituro. Quod si his²⁰³ subsidiis caruero, oro divinam maiestatem mihi propitiam fieri neque²⁰⁴ tot animarum amissionem²⁰⁵ in damnationem²⁰⁶ imputari.²⁰⁷

¹⁹⁵ c: (s.k.) sorközi beszűrés (a nagyobb s.k. beszűrésben)

¹⁹⁶ c: *Szenderő*

¹⁹⁷ c: utána kihúzza: *proposuit*

¹⁹⁸ o: az aláhúzott sorok mellett a bal margón a bécsi nunciatúra kancellárjának/titkárának # jele (az aláhúzás ugyanőttőle); c: e mondat s.k. sorközi, illetve a lapszálon folytatódó beszűrés

¹⁹⁹ c: az *omniaque*-től s.k. sorközi beszűrés, utána: *ac tentanda fuerunt*, alatta a szövegből: *et omnia media tentanda* egyaránt kihúzza

c: utána kihúzza: *et pernicie*

²⁰⁰ c: szőrend: *catholicae religionis necessitate*

²⁰¹ c: a *tentanda*-tól s.k. sorközi beszűrés, alatta a szövegből kihúzza: *adhibenda fuerunt*

²⁰² c: s.k. sorközi beszűrés

²⁰³ c: s.k. sorközi beszűrés, előtte *mihi*que *neque* (!), alatta *meque* egyaránt kihúzza

²⁰⁴ c: s.k. sorközi beszűrés, alatta a szövegből kihúzza: *mihi commissarum ruina*

²⁰⁵ c: utána s.k. a lapszélre beszűrve, majd kihúzza: *minime*, fölé írva: *mihi* o: a *mihi* hiányzik

²⁰⁶ o: az aláhúzott sorok mellett a bal margón a bécsi nunciatúra kancellárjának/titkárának # jele (az aláhúzás ugyanőttőle); c: utána áthúzza: *Cum voluntas et conatus minime // defuerit, tentata subsidia ac petita, demum non* [három szó kihúzza] *noluisse, sed non poutissee*. (az egész mondat *sic*!); más kézzel a lap tetején: *n indutum + demum*; a lap szélén: *mar m m*